

İSMAİL HAKKI AKSOYAK*

INTERPRATION OF ONE COUPLET IN HAFİZ'S DİVAN BY FÂİK

Abstract:

"*Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ*"
Ki ışk âsân nemûd evvel velî üftâd-ı müşkilhâ

This couplet is from the first ghazel in Hâfız-ı Şirazî (ö. 1389)'s Divan. It is argued that the first line from the poem of Yezid (ö. 683), the son of Muaviye:

Ene'l-mesmûmu mâ indî bi-tiryâkin velâ râkî
Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ

It is understood that that is not true. In the same way, Ottoman poets composed a lot of ghazals something like that. Behiştî, Mirî, Zikrî, Sırrî, Sâni, Hisalî, Nimeti, Derviş and Hıfzî ... like Hâfız-ı Şirazî. Gelibolulu Mustafa Âlî and Yahya Bey wrote the Arabic couplets in the same meaning. As a result, this way effected more than ten Turkish poet.

Keywords: Hâfız-ı Şirazî, Yezid the son of Muaviye, Ottoman Literature, Persian Literature, Borrowing.

"FÂİK'İN, 'ELÂ YÂ EYYÜHE'S-SÂKÎ EDİR KE'SEN VE NÂVİLHÂ' MISRANA TASAVVUFÎ ŞERHİ: LÜBB-İ SÜHAN"

"*Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ*"
Ki ışk âsân nemûd evvel velî üftâd müşkilhâ

(Ey sâkî! Kadehi dolaştır ve bana sun. Çünkü aşk başlangıçta çok kolay göründü; ancak içine girince ne zorluklar ortaya çıktı.)

beyti meşhur İran şairi Şirazlı Hâfız'ın (ö.1389) divanındaki ilk gazelin ilk beytidir. Hâfız'ın beytinin birinci dizesi, Muaviyeoğlu Yezid'in (ö. 683)

Ene'l-mesmûmu mâ indî bi-tiryâkin velâ râkî
Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ

(Ben zehirlenmişim. Yanımda ne tiryak, ne şarap var. Ey sâkî! Kadehi dolaştır ve bana sun.)

beytinin ikinci dizesidir (Mazıoğlu, 1956). Yezid'in olarak bilinen bu mısran Hâfız tarafından iktibas edilerek ilk gazelinin matla beyti olarak kullanması zamanın sanat çevrelerinde sansasyona sebep olur. "*Hâfız'a "Neden bu beyitten iktibasta bulundun" diye sorulduğu, onun da "kâfirin malı mümine helâldir" diye cevap verdiği rivayet edilegelmiştir. Ehlî-i Şîrâzî bu konuda şunları söylüyor: "Bir gece rüyada Hoca Hâfız'a ey fazilet ve bilgide eşidi olmayan, bu kadar fazilet ve kemalinle neden Yezid'in şu şiirini aldın, kendi şiirine kattın, diye sordum. Dedi ki: Bu meseleyi anlamazsın. "Kâfirin malı mümine helâldir". Kâtibî de bu beyit yüzünden "Hâfız'ın şiirine öyle şaşmaktayım ki akıl bunu anlamadan âciz kalır. Ne hikmet gördü de divanına*

* PROF. DR.; GAZİ ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ, TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ.

Yezid'in şiiri ile başladı. Kâfirin malı müslümana helâldir; bunda söz yok... fakat arslanın, köpeğin ağzından lokma kapması ne büyük ayıp" mealindeki kıtayı söyler (Gölpınarlı, 1992).

Farsçaya da çevrilen ünlü *Hâfız Divan'ı Şerh'i*nde Bosnalı Sudî, bu ilk gazelin ilk mısraının Yezid Bin Muaviye'nin bir kıtasında "Edir ke'sen ve nâvilhâ elâ yâ eyyühe's-sâkî" biçiminde yer aldığını ancak Hâfız'ın yine Sudî'nin ifadesiyle "İki mısraını takdim ve tehir ettiğini söylüyor¹. Muhammed Kazvinî, Sudî'nin bu iddiasını çürüten geniş bir makale kaleme alır. Hüseyin Ali Herevî, Hâfız'a yazdığı şerhin birinci cildinde Yezid'in bütün şiirlerinin 1982 yılında Beyrut'ta basıldığını ve söz konusu beytin Yezid'in divanında yer olmadığını tespit eder.

Muhammed Kazvinî ve Kâsım Ganî bu mısraın Yezid'e ait olduğunu reddederler. Minuvî ise 725'te vefat etmiş olan Husrev-i Dehlevî'nin, Hâfız'ın doğum yılına yakındır, aşağıdaki beyti söylediğini hatırlatır.

Şarâb-ı la'l bâşed kût-i cân-hâ kuvvet-i dilhâ
Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ²

Muhammed Kazvinî yaptığı bir araştırmada bilinenin aksine Hâfız'ın bu mısraı Yezid'den almadığını Harunürreşid dönemi şairlerinden Ebulfazl Abbas bin Ahnef'in

*Yâ eyyühe's-sâkî edir ke'senâ
Vekrir aleynâ seyyidü'l-eşribât*

(Ey sâkî bardağını dolaştır ve sık sık bize bu içeceklerin en önde gelenini ikrâm et.)

beytinden esinlendiğini ileri sürer (Seyyid Ebulkasım Encevi-i Şirazî, 1369; Aydemir, 2000, 229).

Bu mısra isterse Ebulfazl Abbas bin Ahnef'in şiirinden ilhamla söylenmiş olsun Osmanlı şairleri arasında etkiler yaratmıştır. Bu etkiyle Osmanlı şairleri de aynı dizeyi divanlarındaki ilk gazelin başına yerleştirirler. Sözü edilen uygulamaya katılan şairlerden Vizeli Behiştî (ö. 1571)'nin gazelinin örnek olarak aşağıya alıyoruz:

*"Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ"
Bizi öldürmedin gam gâfil olma çâremüz kıl hâ*

Ezelden mekteb-i ışkun bir üstâd-ı safâ-bahşî
Görüp âyîne-i tab'um dimiş bu hayli kâbil hâ

Görürsen mug-beçe yanında bir yanlış hayâl itme
Bizi ey pîr-i mey-hâne hemân oğlun gibi bil hâ

Olur mı dîdeden dîdâra perde eşk-i hûn-âlûd
İrişdi cilve eyyâmı gönül demdür gözün sil hâ

Perî-rû dil-rübâlarda sana benzer melek yokdur
Kemâl ehlini sevmezsın musâhibin erâzil hâ

¹ Seyyid Mehmet Vehbî Konevî, *Şerh-i Divan-ı Hâfız*, Dersaadet 1872, s. 22.

² Hüseyin Ali Herevî, *Şerh-i Gazelha-yi Hâfız*, Tehran 1381, c. 1, s. 2.

Behiştî dil-rübâlarla mülâkata du'â kılsan
Kabûl olmaga sînende gerekmez kıl kadar gıl hâ
(Aydemir, 1999)

Sâniî de Hâfız'ın meşhur mısraını tahmîs etmiştir:
Bahâr oldu açıldı gonce-i gülşen temâşâ kıl
Yeter künc-i belâda ağlayup bahtın şebâsâ kıl
Çemen bezminde dâim merdümek câm-ı musaffâ kıl
Yetiş ayş u tarab esbâbını cümle muheyyâ kıl
"Elâ yâ eyyühessâkî edir ke'sen venâvilhâ"

Bugün bir işreti var gülşen-i mecliste hûbânın
Piyâle nûş ederler dem-be-dem ragmına devrânın
Cihânı na're-i yâhû'su tutdu ehl-i irfânın
Yetiş ayş u tarab esbâbını cümle müheyyâ kıl
"Elâ yâ eyyühessâkî edir ke'sen ve nâvilhâ"

Açıldı gonceler işret demidir şimdi rindâne
Piyâle lâle-i hamrâ çemenzâr oldu mey-hâne
Salâ et Sâniî şimdengerü var ehl-i irfâne
Surâhî der sadâ ile olup mecliste mestâne
"Elâ yâ eyyühessâkî edir ke'sen ve-nâvilhâ³"

Mantıkuttayr nüshalarının birinde ise bu beytin altına şöyle bir yorum yapılmıştır.:

"Elâ yâ eyyühe's-sâkî
Edir ke'sen ve nâvilhâ"

*Ki ışk âsân nemûd evvel
Velî üftâd-ı müşkilhâ*

Hoca Hâfız buyurdu kim
Didi ışkın hevâsından
Neler gördi neler buldu
Didi hem âh u zârım çok

Çü geldim kapuna Yâ Rab
Kapundan eyleme mahrûm
Sen ol lutf issi sultânsın
Senin gayrı ilâhım yok

Yüzi kara günahkâram
Günâhım hadden efzûndur
Kimin dergâhına varam
Lutf issi pâdişâhım yok

'Âlem-i ervâhdan gelüp
Nüzûl itdüm fenâ milke
Kime yalvaram Yâ Rabbi

³ Veli Behcet Kurdoğlu, *Şair Tabipler*, İstanbul 1967, s. 144.

Gayrı perverdigârım yok

Yüzüm kara elim boşdur
Ne vech ile varam sana
İlâhî merhamet eyle
Elimde yâdigârım yok

Yüzüm yok dergâha varup
El kaldırup du'â idem
Senin gayrı kime varam
Benim hiç yâr-ı gârım yok

Gönül firâk ile toldı
Çü katlanmaz feryâd ider
Sığmaz yire göğe gayrı
Bir mekânda karârı yok

Kalupdur nâr-ı fürkatle
Düşüp bir dem karâr itmez
Niçe sabr eyleye tâ kim
Ölümden hod firârı yok

Düşüp çün bülbül külhâna
İdemez sabrına tâkat
Nidâ ider görün bülbül
Çü sabra intizârı yok⁴

Hâfız veli midir?

İslâm tasavvuf âleminde de kendisine mühim bir veli konumu sağlayan Hâfız'ın Divanı "fal" kitabı hâline gelmiştir. Çünkü divandaki şiirler, derin bir müphemiyet içinde her ruhun ihtiyacına cevap verecek beyitler ihtiva eder. Hâfız'ın şiirleri, muhtelif konularda ve her konumdaki insanın zevkine uygundur ve niyete göre anlam verme imkânı bakımından oldukça zengindir.

Meşhur bir rivayete göre gûyâ Hâfız'ın cesedinin Müslümanların mezarlıklarına gömülmesine izin vermiyorlarmış. En sonunda onun divanına müracaat ederler. Şu fal çıkar.⁵

Kadem dırîğ medâr ez-cenâze-i Hâfız
Ki gerçi gark-ı günâhest mî-reved be-bihişt

[Hâfız'ın cenazesine katılmaktan çekinme. Evet günahlara batmıştır ama yine de cennete gidiyor.⁶]

Gerçek ne olursa olsun kitaptan özellikle de *Hâfız Divanı*'ndan fal bakmanın onun yaşamı sırasında ve öldükten hemen sonra da kullanıldığı anlaşılıyor. Hâfız'ın Lisanü'l-gayb ve Tercümânü'l-esrâr sıfatları ile anılması da kendisinin mutasavvıf olarak görüldüğüne işaret ediyor. Hâfız evliyaullahtan olsa da olmasa da şiirleri mutasavvıflar tarafından sevilmiş ve kullanılmıştır. Osmanlı sahasında kendisini tespit edebildiğimiz veya edemediğimiz pek çok nazire söylenmiştir. Bunlardan yeni ve ilgi çekici bir tespit olması bakımından

⁴ *Mantıkuttayr*, Ankara Millî Kütüphane, Yz. A 4301, yk.3b.

⁵ Mahmut Ruhuleminî, *Fâl-ı Hâfız*, Tehran 1359, s. 24.

⁶ Yakup Şafak, "Bahru'l-maârif Müellifi Süruri'nin Şiir ve şairlikle İlgili Görüşleri", Yedi İklim, C.7., S. 52, Temmuz 1994, s.19.

iki örneği sunuyoruz:

Hâfız'ın aşağıda
Ânân ki hâk-râ be-nazar kîmyâ kunend
Âyâ buved ki gûşe-i çeşmî bemâ kunend⁷

matlai ile başlayan gazelini XV. yüzyıl şairi Çâkerî

Anlar ki hâke kılsa nazar kîmyâ kılur
İzün tozını gözlerine tûtîyâ kılur⁸

matlalı gazel ile Türkçeye tercüme etmiştir.

Elâ Yâ Eyyühe's-Sâkî Edir Ke'sen Ve Nâvilhâ' Mısraı İle Bağlantılı Şiir Yazan Şairler

Mısraın aynen iktibas edildiği 35 şiir tespit edilmiş. Bunlardan 5 ve 8 numaralı Şâhî'ye ait beyitler mükerrer olduğu için elimizde 32 şiir var. 2-30 (Zikri-Leysi) ve 19-33 (Nagmi-i Belgradi ve Nimetî) nin beyitleri tevarüt olamayacak kadar birbirine yakın. Bunlar içinde 2 Zikri, 13 Şeyh Adli, 14 Şahidi, 18 Derviş Remimi, 21 Fezayi el-Kadi, 24 Remzi-i Mısırî, 30 Leysi ve 32 Seyyid Feyzi Bey'in alıntılanan beyitlerin telif olan mısraından tasavvuf neşvesi hissedilmektedir.

- I. Aynen iktibaslar.
- II. Kısmen iktibaslar.
- III. Anlam olarak iktibas
- IV. Söyleyiş tarzını andıranlar
- V. Arapça veya Farsça ibarelerle başlayan gazeller ve divanlar

Mirî (?), Emrî (?), Sırrî (?), Sâni (ö. 1688), Şâhî, Pertev, Ziyâyî, Kabûlî (2), Ravzî (2), Adlî, Şâhidî, Behiştî, Hulûsî, Visâlî, Derviş Remîmî, Nağmi, Fezâyî, Ahdî, Hisâlî (ö. 16. yüzyıl), Remzî-i Mısırî, Abdî, Nakşî, Civânî, Avnî, Kâsib, Leysî, Dervişpaşa, Seyyid Feyzî Bey, Zikrî (ö. 1688), Nimetî (?), Zikrî (?) ve Hisâlî...

Örneklerle de görüldüğü gibi Hâfız'ın divanındaki ilk dize gerek Fars edebiyatında gerekse Şiirleri batı dillerine defalarca çevrilen ünlü İran şairi Şirazlı Hâfız'ın divanındaki ilk dizeyi en az 35 Osmanlı şairi iktibas etmiştir.

Birçoğunun 16. yüzyılda yaşadığını tahmin ettiğimiz şairlerin Hâfız'ın ilk dizesini aynen iktibas ettiği görülüyor.

Hıfzî (ö. 1799), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1600) ve Yahya Bey (ö.1582) ise söz konusu dizeyi iktibas etmek yerine aynı anlam ve vezinde Arapça başka beyit söylemeyi tercih ederler.

Söz konusu mısraı aynen iktibas edenlerin yanında gazellerine Arapça veya Farsça bir veya iki dize ile başlayan şairler de vardır. Nevayî (ö.1441), Cem Sultân (ö.1495), İbni Kemal (ö.1534), Fuzulî (ö.1556), Bağdatlı Ruhî (ö.1605) ve Şahidî İbrahim Dede (ö.1550) divanlarının gazeller bölümüne sakiden yani içki dağıtan güzelden, aşk kadehinden ve âşıklardan söz eden bir veya iki Arapça dize ile başlarlar.

Bu da Hafız'ın hem tasavvuf neşvesi ile şiir yazan hem de daha dünyevi duyguları terennüm eden şairler tarafından önemsenip tazmin edildiğini düşündürüyor bana. Nitekim "ela ya eyyühe's-saki" diye başlayan ünlü

⁷ Abdulkaki, Gölpınarlı, *Hâfız Divanı*, İstanbul (1992), s.126..

⁸ Hatice Aynur, XV. Yüzyıl Şairlerinden Çâkerî, İstanbul 2000, s. 128.

gazeline yapılan şerhlerin hatırı sayılır bir kısmının tasavvufi eksende yorumlanması da bu düşünceyi destekliyor⁹. Burada da Sudî'den gelen şerh geleneğinde Hafız'ın bu gazelinin sadece rindane bir hava taşımadığı iddiası yer alıyor). Nitekim sizin üzerinde çalıştığımız şerhin yazarının da Nakşibendi tarikatına mensup olması sanki Hafız'ın, tasavvufi gelenek içinde de hatırlı bir yer işgal ettiğini düşündürüyor bana.

Osmanlı şairinin İran edebiyatını model aldığı konusunda hemfikir olunuyorsa, bu edebiyatın zirve ismi Hafız'ın da dünya ve şiir görüşü farklı Osmanlı şairleri tarafından model alınmış olması çok da yadırganacak bir durum değildir.

Arapça ve Farsça ibarelerle başlayan Divanlar ve Gazeller konusunda da, Orhan Okay'ın *Sanat ve Edebiyat Yazıları*'da Baki'nin Kanuni Mersiyesi'ndeki ilk beytini yorumlamıştı. Orhan Okay, bunun okuyana farklı bir iklime pek çok açıdan göndermeler yapılacağı mesajı olarak yorumlanması gerektiğini savunuyordu. Asaf Halet Çelebi'nin Hint mistisizminden etkilenecek yazdığı şiirlerde de Hintçe ibareler bulunmasını bununla açıklamıştı¹⁰. Öte yandan Hafız, o dönemin az buçuk okuryazar ve şiir severleri tarafından zaten tanınan biriydi ve söz konusu şiiri de belki açıklamaya ve şerhe gerek kalmaksızın biliniyordu. Yani, büyük olasılıkla klasik şiir severler için Hafız'ın bu gazeli "öteki" iklimin şiiri değildi. Nitekim listede ¼ oranında tasavvuf içerikli şiire konu olduğu görülse de bu tasavvuf kentsel bir tasavvuftur yani entelektüel bir kesime hitap eden bir söylem içerir. Alevilik gibi kırsala ait bir kültür değildir.

Tablodaki Avnî mahlaslı şair Fatih Sultan Mehmed ise 15.yy.dan itibaren yani Hafız'ın yaşadığı yüzyıl dâhil olmak üzere 16.yy.da sayıca daha fazla şair tarafından ve sonraki yüzyıllarda da örnekleri takip edilebilecek şekilde Hafız Divanı'nın ilk gazelinin ilk beyit/mısraının tazmini, Hafız'ın 15.yy.dan itibaren her neşvedeki şair tarafından kendi şiir anlayışına yakın bulunup, bir şekilde söylemine uydurulup, tazim edildiğinin de göstergesidir. Tazmin, sonuçta beğenilen şiir ve şaire yapılıp ve bence bir saygı ifadesidir.

Edebiyatımızda en çok Acem şairlerinin divanları, manzumeleri veya beyitlerine şerhler yazılmıştır. Az da olsa Türkçe eserlerin şerhi yapılmıştır. Şerh edilen müstakil eserler içinde *Hâfız Divanı*, Gülistan ve Bostan ilk sırayı alır. Bunların yanında Câmî ve Hâfız gibi tanınmış İran şairlerinin divanlarına ve şiirlerine birçok şerh kaleme alınmıştır.. Bunların içinde *Hâfız Divanı* şerhlerinin ayrı bir öneme sahiptir. Bu şerhler Hâfız'ın Osmanlı sahasında ne kadar beğenildiğini ve şiirlerinin şerhlerinin bile elden ele dolaştığını gösterir. Sürurî şerhinin Türkiye kütüphanelerinde 100-150 civarında nüshasının bulunması bu şerhin ne kadar sevildiğini gösterir.

Acem Edebiyatı'ndan Câmî'nin gazelleri ve muammalarına şerh edilmiştir. Örfi Divanı'ndaki manzumelere başta Neşatî olmak üzere 10 kadar Osmanlı şârihi şerh kaleme almıştır. Az sayıda olsa da Saib'in manzumelerine şerhler vardır. Murat Molla da Şevket'in bir kasidesi şerh etmiştir. Müstakimzade Süleyman Saadettin Hz. Ali Divanı'nın şerhi yapmıştır. Ünlü Acem şairi Hâfız'ın Divanı hem bütün olarak hem de manzume ve beyit olarak pek çok kez şerh edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı sahasında en çok merak edilen şiirler Hâfız'ın kiler olmuştur. **Hâfız Divanı**' hakkında yazılan en eski en eski şerh, Sürurî'nin **Şerh-i Divan-ı Hâfız**'ıdır. Bunu Şemî'nin **Şerh-i Divan-ı**

⁹ İlyas Yazar, Hafız Divanı'nın İlk Gazel Üzerine, basılmamış çalışma.

¹⁰ Orhan Okay, "Bâkî'nin Kânûnî Mersiyesi'ne Dair", *Şükri Elçin Armağanı*, Ankara 1983, s.235-240.

Hâfız ve Sûdî'nin **Şerh-i Divan-ı Hâfız-ı Şirazî** adlı eserleri takip eder. Müstakil *Hâfız Divanı* şerhlerinin sonuncusu Hüseyin-i Kefevî'nin **Şerh-i Divan-ı Hâfız** adlı eseridir. Ayrıca Mehmed Vehbî Efendi şiirleri ilk defa tasavvufî bir görüşle şerh etmiştir. Bu şerh, Hâfız'ın hemen her sözünü tasavvufî açıdan yorumuna tabi tutmuştur. Hâfız'ın Divanı'nın yanında ilk gazeline ve bu gazelin ilk beytine ayrı bir önem verilmiştir. Âhîzâde, Hüseyin Efendi, Kemâl Paşazâde, Sürûrî ve Rıdvân b. Mehmed Rûmî'nin bu beyit konusunda şerhleri bulunmaktadır. XXX şairlerinden *Fâik da Divanı* Hâfız'ın "Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ" mısraı Lübb-i Sühan adı ile şerh etmeye çalışmıştır.

Fâik kimdir ve "Lübb-i Sühan" adlı şerhi değeri nedir?

Asıl adı Ömer'dir. Babasının adı Abdullah olduğu söylenir. Doğum yılı ve yeri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. **Sicill-i Osmanî** ölüm tarihini 1245 olarak bildirir. (Rumi ise 1830/31, hicri ise 1829/30).

Vüzera mühürdarlığı, haccanlık, sipahi katipliği ve şıkk-ı salis defterdarlığı yaptığı işler arasında sayılır. Bu da Faik'in memur sınıfından olmakla birlikte üst düzey bir görevi bulunmadığını gösterir.

Sicill-i Osmanî ve **Fatin Tezkiresi**'nin verdiği bilgiler arasında yer almamakla birlikte Üniversite Ktp. Halis Efendi Kt. 75 numaradaki Faik Divanı'nın 27. yaprağında kendi el yazısı ile yer alan "anbar-emin-ı sabıkı" ibaresi, biyografik kaynaklarda yer almayan başka memuriyetlerinin de varlığına işaret eder.

Divanındaki bazı şiirlerden Nakşibendi tarikatına mensup olduğu hissedilmektedir. Ancak Nakşilikten önce Şeyh Mehmed Sadık Efendi'nin şeyhliği yaptığı Sadiye tarikatına intisap ettiği yine kaynaklarda kayıtlıdır.

Fatin Tezkiresi'nde şiirlerinin varlığından bahsedilmekle birlikte divanından bahsedilmemiştir. Ancak Faik'in Türkçe ve Farsça Divanı bulunmaktadır. Türkçe Divanı'nın bilinen altı nüshası vardır: İstanbul Üniversitesi Ktp. T.2234; T. 275; T. 5473; Millet Ktp. Manzum Eserler 320; Süleymaniye Ktp. Zühdi Bey Kt. 130/2 numaralarda kayıtlıdır

Divanları dışında *Makalat-ı Sıddikiye*, *Nizamü'l-atik fi'l-amik*, *Ahvâl-i Rızaiyye* isimli mensur üç eseri vardır. Makalat-ı Sıddikiye, kendisine intisap ettiği şeyhi Neccarzade Sıddık Efendi'nin menakıbına dair bir eserken, Nizamü'l-atik fi'l-amik tarihe dair bir eserdir. Ahval-i Rızaiyye ise babasının hal tercümesini içerir. Divanı dışında kalan mensur eserleri basılmıştır.

Lübb-i Sühan'a Göre Hâfız

Şiraz'da doğup büyümüş ve yine Şiraz'da 792 (1389/1390) yılında vefat etmiştir. Şiraz'da bulunan **Gülgeşt-i Musalla** isimli yerde metfundur. Şah-ı Nakşibend Bahaeddin Hâce'nin de aynı yıl vefat ettiği söylenmesine rağmen, *Reşehat*ta vefatına tarih olarak düşülen "kasr-ı irfan" bu tarihle örtüşmez. Hâfız-ı Şirazî'nin, Saadeddin Taftazanî ile aynı yıl vefat ettiği (1390) bilinir.

Sözden anlayan, söze kıymet verenler, *Hâfız Divanı*'ndaki ilk gazelin ilk mısranın lanetli ve alçak Yezid'in kelamı olduğu konusunda fikir birliği halindedir. Hazret-i Hâce gibi irfan madeni ve hakikat incisi hazinesi birinin hangi gereklilikle o lanetlinin murdar sözüne tenezzül ettiği, ârifler ve aydınlar arasında tartışma konusu olmuştur. Kimileri buna tesadüfî derken kimileri de tesadüfî olmadığı görüşündedir.

Hâfız, gayb sırlarının büyük perdesinin tercümanı, iyi insanların sırlarına tümünden vakıf, elest meclisindeki tanrısal cezbenin sarhoşu, manalar meyhanesinin kadehiyle coşmuş, aşk evreninin korkusuz askeri, irfan sahibi,

olgun, vuslata ulaşmış âşık Hâfız-ı Şirazi olarak tanınan meşhur Hacı Muhammet'tir.

Gayb sırlarının tercümanı olan Hâfız'ın bütün sözü aşk ve tevhit nükte ve remizlerinden ibaret ve tarikat yolunun hikâyeleri ile tevhit ehlinin çeşitli hallerinden ibarettir. Sufi görünüşlü ikiyüzlü kişileri kullanarak derinlerdeki sırları ve manevî halleri yani gerçek manaları söyler. Sırların keşfi (keşf-i esrâr) konusunda maddi ve manevi zararları kendine izafe etmek suretiyle işaret eder. Salıklere şeriat, tarikat, hakikat ve marifet noktasında bu yolla öğütler verir. İnsanlar ona "mütekellim" der. Hâfız, kaba softa tipinde bir zahit değildir, aşk şarabını inkâr etmez, bir an bile o şaraptan uzak olamaz.

Hâfız'ın sözlerinin her birinin irfan dolu mucizeler yaratan, aşk ve sevgi meyhanesinden taşacak derecede dolu bir hakikati içeren kadeh olduğu şüphesizdir. Pek çok âşık ve sadık secde âleminde manevi neşveyle sarhoş olduğu, temiz yürekli saf münkirler zümresi dahi Hâfız'ın sırları işaret eden sözlerini işittiklerinde "la havle" demeye başladıkları tüm dünyada sözün kıymetinden anlayanların malumudur.

Bu çalışmanın sonunda şu çıkarımlarda bulunabiliriz:

1. XIX. yüzyılda bile Hâfız'ın etkisi canlı ve tasavvufî çevrelerce şerhinin yapılıp okunduğu görülüyor.

2. Kendisi de mutasavvıf olan Fâik Ömer, şerhinde Seyit Vehbî gibi Hâfız'a tasavvufî bir şerh yapmıştır.

3. Fâik Ömer şerhinde diğer şerhlerdeki gibi kelimelerin dilbilgisi açıklamalarına çok fazla yer vermeden onların tasavvufî anlamları üzerinde durmuştur.

4. Fâik Ömer'in şerhinin değeri diğer şerhlerle karşılaştırarak değerlendirilebilir.

5. 15. yüzyılda sanat çevrelerinde yaşanan bu hadise 19. yüzyılda da canlılığını koruyabilmiştir.

6. Hâfız'ın meşhur beyti edebiyatımızda yönlerden iktibas edilmiş ve esinlenilmiştir:

I. Aynen iktibaslar.

II. Kısmen iktibaslar.

III. Anlam olarak iktibas

IV. Söyleyiş tarzını andıranlar

V. Arapça veya Farsça ibarelerle başlayan gazeller ve divanlar

Özellikle son maddede yer alan özelliğin Hâfız'ın meşhur beyti ile ilgili olduğuna dair bir makalede bir iz bulabildik. Alî kemal *Peyâm-ı Edebî*'deki bir makalesinde Nevâyî ve Fuzûlî'nin Hâfız'ın yolunu tutarak divanlarına Arapça beyit ile başladığını belirtiyor¹¹.

6. Divan edebiyatı ile meşgul olacak olanlar Arapça ve Farsçayı anadili Arapça veya Farsça olanlar kadar öğrenmeleri mümkün olmayabilir. Divan edebiyatı çabalarını daha ciddi sürdürme istiyorsak şiirimize bu diller aracılığı ile giren ortak deyimlerden, atasözlerinden ve "*Elâ yâ Eyyühe's-sâkî ve edir ke'sen nâvilhâ*" gibi etrafında tartışmalar oluşmuş ve bir gelenek oluşturacak kadar benimsenmiş sanat hadiselerinden de haberdar olmak zorundayız.

¹¹ Ali Kemal, *Makaleler*, (Hz. Hülya Pala), İstanbul 1997, s.125.

KAYNAKLAR

- Âhîzâde, Hüseyin Efendi, *Risâle fî-tahkîkil-bey bi'l-vefâ*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri, Arabî no: 1122/2, yk. 20-22. (Sonunda Hâfız-ı Şîrâzî'nin bir beytinin Türkçe şerhi var.)
- Ali Kemal, *Makaleler*, (Hz. Hülya Pala), İstanbul 1997, s.125.
- Arslan, Saime, *Resmî Alî Baba, Divan*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- Aydemir, Yaşar, (2000), *Behiştî Divanı*, 59, s. 229, Ankara, 768 s.
- Bahauddin Hurremşahî, (1366), *Hâfıznâme*, s. 1, Tahran, C. I, 654 s.
- Behiştî, *Mecmua*, Ankara Millî Kütüphane, Yz. C. 4, 51b.
- Çavuşoğlu, Mehmet, (1977), *Yahya Bey Dîvân*, s. 279, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 646 s.
- Demirel, Mustafa, (1996), *İbni Kemâl Divan*, s. 9, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 229 s.
- Divan-ı Hâfız*, (1369), Seyyid Ebulkasım Encevi-i Şîrazî, Çâphâne-i İlmî, s. 1, Tahran 1369.
- Emir Şâhî, (1871), s. 1, *Divan-ı Farisî*, 250 s.
- Emrî, *Mecmua*, Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdî Bey, nr: 449, s. 57b.
- Ersoylu, Halil, (1989), *Cem Sultân'ın Türkçe Divanı*, s. 44, Ankara, 356 s.
- Fâik, *Divan-ı Fâik*, "Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ" Mısranın Şerhi, İstanbul Üniversitesi, T. 2234, 1b-2a.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mecmau'l-bahreyn*, Ankara Millî Kütüphane, Yz. A 136, 16a.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, (1992), *Hâfız Divanı*, s. 664-665, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 722 s.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, (1988), *Son Asır Türk Şairleri*, s. 608, Dergâh Yayınları, İstanbul, C. 2, 617 s.
- Karahan, Abdülkadir, (1988), *Şirazlı Hâfız ve Şiirlerinden Seçmeler*, s. 123, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 125 s.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân, *Şerh-i Beyt-i Hâfız-ı Şîrâzî*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, no: 619/16, yk. 268b-269a.
- Komasyon, (1969), *Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, C. 4, 125 s.
- Kurdoğlu, Velî Behcet, *Şair Tabibler*, İstanbul 1967, s. 144.
- Levend, Agâh Sırrı, (1966), *Ali Şir Nevayî*, s. 19, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, C. II, 272 s.
- Mazıoğlu, Hasibe, (1956), *Fuzulî-Hâfız*, s. 313, İş Bankası Yayınları, Ankara, 384 s.
- Muhammed-i Kazvinî, *Mecelle-i Yâdigâr*, s. 45-78, Sâl-i Evvel, Şomare-i Nüh, Ürdibehişt 1324, 78 s.
- Muslihiddîn Mustafâ b. Şabân Sürûrî, *Şerh-i Beyt-i Hâfız-ı Şîrâzî*, Mevlana Müzesi, no: 4925/5, yk. 16a-b.
- Nazîre-i Mirî, *Mecmua*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İS. I, 575, 38a.
- Nazîre-i Zikrî, *Mecmua*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İS. I, 575, 38a.

- Rıdvân b. Mehmed Rûmî, *Şerh-i Beyt-i Hâfiz-ı Şîrâzî*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, no: 1323/2, yk. 49b-65a
- Rûhî, (1287), *Külliyat-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 84, İstanbul, 356 s.
- Sânî, *Divan*, Mısır Millî Kütüphanesi, nr: ? , 88b.
- Sânî, *Mecmua*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İS. I, 4125 115b.
- Sevgi, Ahmet, "Giritli Şairler", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1992-1993, 7-8. Sayı, s. 41, 18 s.
- Seyyid Vehbî Konevî, (1273), *Şerh-i Divan-ı Hâfiz*, s. 1, Bulak, C. 1, s. 1., 503 s.
- Sırrî, *Mecmua*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İS. I, 4125, 115b;
- Sırrî, *Mecmua*, İstanbul Üniversitesi, T. 1802, 39b.
- Sudî, (1250), *Şerh-i Divan-ı Hâfiz*, s. 2-3, Bulak, C. 1, 411 s.
- Şerh-i Beyt-i Elâ ya Eyyuhe's-sâkî*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1118/8, yk. 209b-216b.
- Tarlan, Ali Nihat, (1985), *Fuzulî Divanı Şerhi*, s. 12, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, C. I, 350 s.

[1b] LÜBB-İ SÜHAN¹²

Fe' ilätün fe' ilätün fe' ilün

Hamd-i bî-had o kerîm'ullâha

Hamdi zîb-âver-i zîver-efvâha

Her dem âvîz ola hem dürr-i salâ

Ravza-i pâk-i Resul'ullâha

Tercemân-ı serâ-perde-i esrâr-ı gayb ve râz-dân-ı serâ'ir-i ebrâr-ı lâ-reyb bî-hüş-ı bezm-i elest-i cezbe-i rabbanî pür-cüş-ı câm-ı mey-kede-i ma'ânî 'âlem-i 'ışkun ser-bâzı 'ârif u kâmil 'âşık-ı vâsıl Hâce Muhammedü'l-meşhûr bi-Hâfız-ı Şîrâzî *kuddise sırrehu* hazretlerinin mevtın u mevlidleri hitta-i memleket-i Şîrâz olup vilâyet-i Şîrâzda niçe zamân dem-sâz-ı nây-ı nagme-i 'irfân ve bezmgâh-ı ehl-i mahabbetde sâgar-ı kelâm-ı hakikat-ittisâmları rahşide-pâş-ı nişeste-i derûn-ı sâlikân olarak zamânları güzerân idüp sâl-i ferhunde-fâl-i hicret-i nebeviyye *sallallâhu ta'âlâ 'aleyhi vesellem*in yedi yüz doksan [2a] iki târihinde mevzi-i mihen-i gabrâ-yı nâsütan 'azm-i gülşen-serâ-yı 'âlem-i lâhût itdükde derûn-ı Şîrâzda vâkî **Gül-geşt-i Musallâ** nâm makâm-ı ferah-fezâda âsüde-nişin ü medfûn-ı hâk-i pâk-i güzîn olmuştur. Ol sâl-i fûrkat-me'âlde kutb-ı rabbü'l-'âlemîn Hazret-i Hâce Bahâed-dîn Şâh-ı Nakşebend *kaddesallâhu bi-sırrehi'l-emced* hazretlerinin dahı vefâtını bir mahalde yazmışlar meşhûdum oldı ancak târih-i vefâtı Reşehât-ı şerîfe tahriri üzre **kasr-ı 'irfân** olmagla bu takdirce muvâfik olmaz. Velâkin gâlibâ âhir-i senede vukû' u tesâdüfe mebnî ola Hazret-i Şâhun fevti târihi eger **kasr-ı 'arifân**a farz olunursa bir elif-i memdüde zammıyla mutâbık gelür. Ancak anların târih-i vefâtları **kasr-ı 'irfân** olduğu Reşehât'da muharrer olan Fârsî târihden ma'lûm ve mu'ayyendir ki mısra-ı târih budur:

Kasr-ı 'irfân z'ân sebeb âmed cenâb-ı (791)

Ve'l-hâsılı ol sâl-i hüzn-iştimalde ihvânân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî ve sâlikân-ı hakikat-feşân-ı Hazret-i Şâh müdâvemet-i hümûm-ı hücre-i ahzân u 'âlem-i [2b] rabbanî Saâdeddîn Taftâzânî hazretleri dahı ol sâlde menzilgâh-ı fûrkatden nüzhethâh-ı vuslata hîrâmân u tullâbân-ı medrese-nişinân dahı mülâzemet-i gumûm ile giryân oldukları nüvişte-i sahîfe-i beyân olduğu ma'lûm-ı hünervân-ı cihân durur. *Rahim'allâhu ta'alâ 'aleyhi ve alâ âlihîm ve ihvânihîm ecma'in. Ammâ ba'd* ma'lûm-ı 'urefâ vü meczûm-ı zürefâ vü fuzelâdır ki Hâce Hâfız hazretlerinin kelâm-ı mu'ciz-nizam-ı 'arifâneleri ki her biri bir hum-hâne-i 'ışk u mahabbetden leb-rîz bir sâgar-ı hakikat-âmîz olduğu bî-gümân ve niçe 'âşıkân u sâdikân neşe-i ma'neviyesiyle 'âlem-i sücûda sekrân ve zümre-i münkirân-ı sâde-levh [ü] sâdedilân dahı istimâ'-ı kelimât-ı gâmıza-simâtlarıyla lâ-havle-güyân oldukları ma'lûm-ı sühan-şinâsân-ı cihân olmagla bu hakîr-i pür-taksîr Fâ'ik-i nâ-tüvân *el câhilu cesûrun* medlûlınca kemâl-i cehâletimden nâşî bilâ-tehâşî Hazret-i Hâcenin mezâk u istilâhât-ı süfiyye üzre bazı rümûzât-ı kelâmını beyân u ma'nâ-yı hakîkiyyesini 'ayân itmek için [3a] dîvânından harf-i elifden yâya resîde olunca kadar müşkilât-ı gazeliyyâtınun her birinden üçer beşer gazel intihâb iderek vâdî-i şerh-i tahkîka güstâhâne giderek şürû' itmişdüm ve ser-zîb-i safha-i dîvânı olan *elâ*

¹² Fâik, Divan-ı Fâik, "Elâ ya Eyyühe's-sâkî edir ke'sen nâvilhâ", Mısraın Şerhi", İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 2234, 1b-10b.

eyyühe's-sâki gazelinin icmal-i ma'nâ-yı 'ibâre-i Fârsiyyesi şerhinden sonra ma'ânî-i hakikiyyesini dahı bi't-tamâm bî-edebâne şerh itmişdim ve işbu gazelden mâ'ada birkaç beyit dahı tahkikâne şerh olunmuş olup ancak der-ân sâat bir hâtıra sebebiyle terk idüp niyyetime nâdim ve tarîk-i rüçû'a 'âzım oldum. 'Ale'l-husûs **Şem'î** ve **Surûrî** ve **Südü** gibi fâzıl-ı yegânele ki şârih-i dîvân olup anların kâl ü kaleme almadıkları kelâma benim bir câhil u meçhülün zebân-dırâz olması sâz-ı bed-âvâz-ı cehâlet u bî-edebâne ile dem-sâz olmadan 'ibâret bir hâlet-i güstâhî olduğu bî-gümân olup gazel-i mezbûr ve ebyât-ı mezkûreler tekmiilen şerh olunmuş olmagla bazı ihvân dahı tebyîzine iltimâs itmegin kendimi Kıtımîr-i Ashâb-ı [3b] Kehfden ta' dâd u teybîz-i müsvedde-i evrâkını her çi bād-â-bād tarîkince safha-i zâhire-i cesârete keşîde ve nazra-i nâzire-i nezârete resîde itdüm makâl-i 'acze me'âlim her ne kadar musîb degil ise dahı mısra:

Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün
Âb-ı pâke ne zarâr vakvaka-i kurbagadan

Mef' ülü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün
Meh nûr mî-feşaned u seg bang mî-şevved
Seker âb-i pors-ı hışm-ı to ey mâh-tâb çîst

Av'avu'l-kilâb lâ-yuzirru's-sehâb kabîlinden olup fâ'ideden dahı hâli olmadıgından başka vesîle-i rahmet olur ümîdiyle beyâna keşîde ve miyâne-i ihvâna bir berg-i sebz-i dervîşâne olarak resîde idüp güstâhâne ihdâ kıldum. Tahrîr olunan keyfiyyet 'alâ'tarîki'l-icmâl zübde-i kelâm-ı hakikat-iştimal olmagla ismini dahı **Lübb-i Sühân** tesmiye ve mâye-i ma'nâyı gevher-i eczâ-yı fikretle terbiye idüp ta' birât-ı ma'ânî-i hakikası bazen kütüb-i tasavvufda cilve-ger-i meşhûdum ve bazen dahı zebân-ı meşâyihden mesmu'um ve kimi dahı bi'l-'acze ve't-taksîr ilhâmât-ı kalbiyyeden ser-zede-i zuhûr olan ma'nâdur ki [4a] varakçe-i 'ayâna derc ve nakd-i efkârı sahîfe-i beyâna harc ederek yâdgâr-ı ihvân-ı vefâ-şî'âr eyledim niyâzmendim ki devha-zâr ta' rîfînde **bezz**-i efsûrde-i kusûr olan nihâl-i ma'ânîsin âbyârî-i himâye-iltifâtlarıyla şâd-âb ve bu 'abd-i ahkârı semere-i teveccüh-i derûniyyeleriyle kâm-yâb buyururlar ki şîme-i kerîme-i âyîn mürüvvet-mendân u suhan-sencân-ı kadr-şinâs-ı gevher-i ma'ânî olan zevâta şâyân bir hisâl-i bergüzîde olduğu nümâyândur. Hemân Cenâb-ı Hakk tahkîk-i ma'ânîde tevîfikini terfîk eyleye âmîn.

Mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün
Yâ Rab sühanım mevrîd-i tahkîka karîn et
Güftârımı ser-safha-i ma'nâ-yı güzîn et
Hâl ile zekebân-ı kalemim dediği kâlî
Ahkâm-ı şerî' atde hatâlardan emîn et

Ma'lûm-ı sühan-şinâsân-ı cihândur ki Hâce Hâfız hazretlerinin ser-zîb-i safha-i dîvânî olan gazelinün mısra'-ı evveli mazhar-ı la'net-i pelîd u 'anîd Yezîdün kelâmı [4b] olduğu müttfefekun 'aleyh olup âyâ ne zarûret kesb etdiği meger Hazret-i Hâce gibi bir kân-ı ma'rifet ve gencîne-i gevher-i hakikat öyle bir mazhar-ı la'netin sühân-ı nâ-pâkine tenezzül ide diyü miyân-ı 'urefâ vü zürefâda kâl u kâl olunup kimi tesâdüf makûlesidir ve kimi dahı degildür diyerek bâ'is-i

bahs u cidāl olup hattā ‘ālem-i misâlde ruhâniyyet-i Hazret-i Hâceden zâtun biri tefahhus edip keyfiyyet-i su’âl u cevâbî Fârsî ‘ibâre ile bu vech ile nazm itmişdür.

fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilün
Hâce Hâfız-râ şebî dîdem be-hâb
Goftem ey der-fazl u dâniş bî-hisâb

Ez çi ber-hod bestî in beyt-i Yezîd
Bâ-vücûd-ı in heme fazl u kemâl

Goft to vâkîf-ı ne der-z’în mes’ele
Mâl-i kâfir hest ber-mü’min helâl

Fi‘l-hakîka mâl-i kâfir mü’min üzerine helâl oldu ise dahı bu fakîr-i pür-taksîr-i kalîlû’l-bizâ‘ anun fehmine nâ-mülâyim bir ma‘ nâ olup mâlı olmagla şâyân-ı mâl olmadıgından [5a] başka kendi dahı mâlı alınan kâfirlere kıyâs olmayup mâlına ve kendine la‘net be-her-dü şâmil olan kabîlden oldıgı izhârdur. Ancak mutlaka tesâdüfdür zann iderim veyâhod bir sırr-ı hikmet tahtındadır diyü tesellî vü tahayyül ederim. ‘Ale’l-husûs Hazret-i Hâcenin vefâtından sonra tertîb-i dîvânını eden zâtlara ta‘accüb ederim ki merhûmun harfû’l-elifden sâ’ir gazelinin birini ser-levha-i ibtidâ-yı dîvân itmeyip anunla ibtidâ itmişler bu dahı tab‘-ı hakîre nâ-mülâyim görünür. Ammâ Hazret-i Hâcenin ‘uluvv-i şân-ı ma‘ neviyesi cümle ‘ârifân-ı ma‘ neviye sâhibi ‘indlerinde mu‘ayyen olmagla bizim gibi ehl-i ‘aczin idrâki bu müşkilin halline yol bulmaz sırrına kendi ‘alemdür vallâhu’l-mu‘în.

Beyt

mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün

[1] Elâ yâ eyyuhe’s-sâkî edir ke’sen ve nâvilhâ [I]

Ki ‘ışk âsân nemûd evvel velî uftâd müşkilhâ¹³ [II]

Elâ harf-i istiftâh yâ harf-i nidâ yâ harf-i tenbîhe’s-sâkî takdîren merfû‘-ı sıfat edir emr-i muhâtab ke’s elsine-i nâsda telaffuz olınan kâse olup [5b] ancak bu mahalde mazrûf-ı hamr olan kadehden ‘ibâretdür ki lafzı isimle harf miyânında müşterek harfinin beynini rabt içindür. Nemûd fi‘l-i mâzî uftâd dahı fasl-ı mâzî olup iki ma‘ nâ ile müşterekdür. Biri düşmek ve biri vak‘a gibi vâkî‘ oldu dimekdür. Mahsûl-i sühan “Ey sâkî âgâh ol devr eyle kâseyi dahı sun. Zîrâ ‘ışk evvel âsân göründü velâkin müşkilleri vâkî‘ oldu dimekdür. Mâ‘ nâ-yı ‘ibâre-i Fârsiyye budur ki cümleye ma‘ lümdür. *Ya ’lemu’l-lah* tahkîk-i ma‘ ânî-i hakîkiyye bu vech ile ola ki zebân-ı ıstilahât-ı ‘uşşâk-ı ilâhiyyede sâkî teşekkür yüzünden tecelliyât-ı mahabbetullâhdan kinâye olup ve bazı mahallerde dahı reh-ber-i tarîkate itlâk olına. Kâse ki, kadeh ve câm ta‘bîr olınur kadeh-i vakte ve câm-ı ‘âleme ve kalb-i ârife ve ahvâl-i sâlike remz olup dimek olur ki ey sâkî-i feyz-i tecellî-i mahabbetullâh veyâhod ey pîr-i dest-gîr-i tarîk-i âgâh sâgar-ı ‘ışk-ı ma‘ neviyyeyi devr ile dahı sun. Zîrâ cezbe-i kemend-i sa‘ âdetmend-i tevfikine [6a] beni bezm-i mahabbetullâh çekdi. Hâric ez havsala-i tahammül olan ‘ışk evvelâ

¹³ Saki döndür kadehi, herkese sun, bana da ver. Çünkü aşk önce kolay göründü ama sonradan çok müşküller meydana geldi.

āsān göründü. Velâkin bu rahm-ı bî-pâyânda müşkiller vâki' oldu. Kāse-i 'ışk-ı bana sun ki tā ser-mest-i mertebe-i kemāl olup hall-i müşkil edeyim diyü hâl dili kâle getirmiş olalar. Allāhu a' lem bi-hakikatü'l-hāl

mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

[2] Be-büy-ı nāfe-i k'āhir sabā z'ān turre be'gşāyed [III]

Zi-tāb-ı ca' d-ı müşgineş çi hūn üftād der-dilhā [IV]

Be-büyide bā-sebebiyyet nāfe göbek ancak bu mahalde şol göbekdür ki diyār-ı Hind u Çin taraflarında olan ahuvānın göbeği miskidir. Büyü büyü-ü zülf-i mahbūbdan kināyedür. Sabā matla'-ı şemsden hūbūb eden bāda ve seheri vezān eden rüzgāra itlāk olunur. Z'ān ism-i işāret be-güşāyed fi'l masdarı tābiden pertev u tākat ve bu kelime ki piç u piç-tāb dirler. Ca' d siyāh ve mücellā zincir şeklinde olan zülfe itlāk olunur. Mulahas-ı sühan ya'nī bir nāfe kokusu sebebiyle ki āhir-i sabā ol turrenden açar dīvānın ya'nī mahbūbun [6b] ca' d-ı müşkili turesi tābından dillere ne kanlar düşdi dimekdür. 'Ala-tarīku'l-hikāye der-me'āl-i 'ibāre-i zāhire-i Fārsiyye budur ancak turra ki zülfdan 'ibāretdür. Zülf-i piç istilāh-ı urefāda usul-i hakāyika ve sıfat-ı Celāle remzdür. Tāb-ı zülf ketm-i esrārdan kināye olmagla lübb-i kelām hakikat-ı ma' nā Allāhu a' lem bu vech iledir ki büyü tecellī-i muvāsalat-ı hakiki cān dimāgına resīde ola diyü usul-i hakāyıkda ketm-i esrār için bīm-i mazhariyet sıfat-ı Celālden ve büyü hakikate kemāl-i intizārdan dil hānesine ne kanlar düşdi. Ya'nī tarīk-i 'ışkda hasbe'z-zāhir çekilen şedā'id u ālāma nihāyet yokdur demek ola. 'Alā-küllī hāl hikāye-i ahvāl-i 'ışk mahbūb mücāhedesinden kināyedür.

[3] Be-mey seccāde rengin kon geret pīr-i mugān güyed [V]

Ki sālīk bī-haber ne-būd zi-rāh-ı resm-i menzilhā [VI]

Renginde yā-i nisbiyye-i nūn ifāde-i tekid resm ādet menziller mey-hāneden 'ibāret pīr-i mugān pīr-i meygedeyi remzdir. Zāhir-i 'ibāre-i beyt budur ki eger sana pīr-i mugān [7a] mey ile seccādeyi rengin eyle dirse kabül eyle. Zīrā sālīk bī-haber degildür. Mey-hānelerin ādetini ve bāde-nüşlugun tarīkini bilür demekdür. Muktedā-yı ma' nā-yı 'ibāre-i zāhir budur. Ammā ta'bīr-i hakikat-i kelām şol vechle netice-bahs-i merām olabilir ki mey 'ışkdan kināye şarāb-ı hakikat olup seccāde tagyīr-i kisve-i zāhiriyeyi imādır ve gāh meyden tecellī-i şu'ūrī-i has murād olunur. Bu i'tibārla kalb-i 'ārifē cām ta'bīr ve itlāk olunur. Meyhāne 'ālem-i melekūt olup bu sūretde ma' ānī-i hakikat-ı beyt ber-vech-i icmāl şöyle olabilir ki galebāt-ı 'ışkla eger sana pīr-i kāmīl sūreti sūrete mübeddel eyle ve kisve-i zāhireyi tegayyūr eyle dirse eyle. Zīrā zāhirde dahı reng-i pīre bu yanımda fā'ide-i kesire vardır. *E'z-zāhiru unvānu'l-bālındür*. Rivāyet olunur ki Hazret-i Mūsā 'aleyhisselāmın kıyāfetine girip Fir'avnunun hatır-ı pūr-küdüretini teskin için eden etba'-ı Fir'avndan biri fevt oldukda Mūsā 'aleyhi's-selām nūr-ı nübüvvetle mezbūrı ravza-i Cennette [7b] hīrāmān görüp yā Rabbī benim aduvvumı ne sebep ile Cennete dāhil itdün diyü keyfiyyetinden su'āl idince yā Mūsā senin kıyāfetine girüp taklīd itdüğü için mazhar-ı hidāyet olup dāhil-i Firdevs eyledüm diyü hitāb-ı 'izzet vārid oldı mezkūr müşrik oldığı hālde hazret-i Kelīmullāh'ın kıyāfetine mukallidlik eyleyegörüp mazhar-ı hidāyet olunca

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün
(Mısra') Var kıyâs et vus' at-ı deryâ-yı rahmet n'eydigin

medlûlnca mü'min muvahhid olup verese-i enbiyâya taklîd idenin rütbe-i fazîleti ne derecelededür. Ya' nî sûreti sîrete tebdîl ve kisve-i zâhireyeyi dahı tahvîl eyle dirse eyle. Zîrâ ol vâkîf-ı esrâr-ı melekûtdur. Râh-ı 'ışkun resmini bilür. Sâlik bî-haber degildür dimek ola. Allâhu a' lem.

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
[4] Merâ der-menzil-i cānān çe emn-i 'ıyş çün her dem [VII]
Ceres feryād mî-dāded ki ber-bendîd mahmilhâ [VIII]

Merâ'da mîm zamîr-i mütekellim-i vahde rā bu mahalde ma'nā-yı mef' uliyeti ifāde ider. Çe emn kelime-i istifhām dem vakt ma'nāsına [8a] subh-dem gibi bendîd emr-i muhātaba ceres Türkçe çandır ma'nā-yı 'ibāre-i zâhire-i beyt budur ki bana cānān menziline ne emn-i 'ıyşdır. Her dem ceres feryād ider ki yüklerinizi bağlan dir ya' nî bu yolcu yolda mütedārik gerekdir diyü imā vü iş'ār ider. Sûret-i ma'nā-yı 'ibāre-i Fārisiyye budur ammā sîret-i ma'nā-yı ma' neviyesi Allāhu a' lem budur ki menzil-i cānāndan murād Allāhu a' lem karīne-i ma'nā ile 'ālem-i fenādır. 'Adem-i emniyeti cihetiyle bu mahalde anı iktizā ider. Gerçi cānān menziline emniyyet lâzım idi. Ve lākin fenāsı der-kār olmagla rızā-yı cānān ne ise ona imtisāl elzem oldu. Ta' bîr-i āher mümkindür ve ma'nāsı dîgere mütehammildür. Ancak harf-gîrān-ı sāde-levh u sāde-dilāndur. İhtirāza bināen kāl u kaleme alınmadı. Ehline ma'lūmdur. Ceresden murād bu mahalde tahzîr ve tehdîdi ve ikāz ve intibāhı mûcib olur keyfiyyetdür yüklerden maksûd 'amel-i hasene ve tahsîl-i kemālāt-ı müstahsenedür ki ādemiyet anunladur ve şol sâlik tarîk-i ilallāh bi'l-küllüye kat'-ı mā-sivā itmiş [8b] ola ana göre bu 'ālemde her bir makām menzil-i cānāndur. Ayrı gayrı yokdur. Mālîkû'l-mülk Hak ta' ālādır.

Mef' ulü fâ' ilātü mefâ' ilü fâ' ilün
[5] Ān rā ki cāy-ı nist heme şeh'r cāy-ı üst [IX]
Dervîş her koca ki şeb āmed serāy-ı üst [X]

[6] Merd-i Ĥudā be-maşrık u magrib garîb nîst [XI]
Her cā ki mî-reved heme mülk-i Ĥudā-yı üst¹⁴ [XII]

Bu nazm-ı latîf takrîr u ta' rîfimüzün güvāh-ı hālidür. Mahsûl-i sühan Ya' nî bana bu dār-ı nā-pāydārda ne emn u 'ıyş müyesserdür. Çünki 'ālem-i āhere nakl der-kār u zamān nakl-i mübhem āşkār olmayıp münādî-i haber-i fānî hakîkaten haber verip feryād eder ki resen-i tehzîb-i ahlākla bār-ı 'amel-i haseneye bağlan ve kemālî müstahsene-i insāniyeyi hāsıl ve fırsat elde iken cānāna vāsıl olun dir bu sûretde ne emn u ıyş müyesser ü mutasavver olur olmaz dimekdür.

Mef' ulü fâ' ilātü mefâ' ilü fâ' ilün
İmrüz kār kon ki besî rüzgar nîst [XIII]
Ferdā ki rüzgār dirāzest kār nîst¹⁵ [XIV]

¹⁴ Yeri olmayan insanın şehirde her yer onundur. Dervîş gece nereye varırsa ora onun yeri ve evidir. Arif insanlar için doğu ve batı yoktur. Her nereye gitseler onlar için Allah'ın mülküdür.

Ed-dünyâ mezra'atu'l- âhire *nîk ü bed sūd u ziyân* [9a] hâsılât-ı insân bu hirmengâh-ı fenâda husûl-pezîr oldığı 'ayandır.

Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

Şeb-i târik ü bîm-i mevc-i gird-âbı çonın hâ'il [XV]

Kocâ dânenđ cemâl-i mâ sebük-bârân-ı sâhilhâ [XVI]

Târ u târik karanlık ma' nâsına yalnız târ lafzı zülf ve iplik teli ma' nâlarına dahı şâmıldür. Ancak bu mahalde mutlaka murâd zulmetdür. Bîm havf çünün çün ile ĩnden mürekkeb edât-ı teşbîhdür ve dânenđ fi'l-i muzâri cem'. Hâsıl-ı ma' nâ-yı 'ibâre-i zâhiri budur ki karanlık gice ve mevc-i gird-âb-ı fûrkatde kalmak havfı bu hâlde kanda bilürler. Sâhil-i visâlde bâr-ı gam altında olmayanlar bizim hâlimizi bilmezler dimekdür. Ancak ma' nâ-yı ma' neviyye-i hakîkiyesi Allâhu a' lem bu demek ola ki şeb-i târikden murâd ihtimâldür şol leyâlî-i zulmet kabri yâd ola yâhod mahbûb-ı hakîkinin ubûdiyyeti ile mu'âmele-i ma' neviyyesidür ki şeb-zinde-dârân-ı sâlikân 'âlem-i agyârdan hâli iken eyledikleri sūz u güdâzın ve niyâz-ı icâbet-sâzun fikdâmı hâletidür ki zamân-ı feyzde olur anun bîm-i infi'âlinden [9b] kinâye ola mevc-i gird-âbdan garaz deryâ-yı bî-pâyân-ı 'ışk içre keşti-i vücûda telâtum-ı emvâc-ı mücâhede nümâyân oldukca 'adem-i tahammül havfıyla iftirâkda müebbed kalmak ihtirâzından ola sebük-bârân-ı sâhilhâdan maksûd zikir olunan emîn olup sâhil-i selâmetde visâl-i mahbûb ile havf-ı infisâli olmayana sâhib-dillerden kinâye ola ki **el-ân evliyâullâh lâ-havfe 'aleyhim velâhum yehzunûn** mazharıdır. Me'âl-i alâ-küllin hâl kendi hâlinden ahvâli ber-ter olanlar ile kendüyi beraber tutmayıp gıpta vü istimdâd u hikâye-i hâl tarîkiyle ahvâlini yâd eylemekdür. Lübb-i kelâm budur ki şeb-i hicrân zulmeti veyâhod şeb-i gaflet tarîki ve girdâb-ı fenâda deryâ-yı bî-pâyân-ı 'ışkda iken telâtum-ı emvâc-ı mücâhededen 'adem-i tahsîl-i kemâl havfından fûrkatde müebbed kalmak havfı böyle hâlde kanda bilürler bu mehlekelerden merdâne 'ubûr eden sâhib-diller bizim hâlimizi diyü kesr-i nefis ü niyâz tarîkiyle ifâde-i hâlden ve hikâye-i [10a] ahvâlden 'ibâret olmak gerekdür. Allâhu a' lem ki 'ibâre anı iktizâ eder.

Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

[9] Heme kârem zi-hod-kâmî be-bed-nâmî keşid âhir [XVII]

Nihân key mând ân râzî kezû sâzend mahfilhâ¹⁶ [XVIII]

Heme ihâta-i ifrât için mand fi'l-i muzâri ân ism-i işâret sâzend fi'l-i muzâr-i cem' -i gâ'ib mefhûm-ı zâhire-i beyt budur ki benim cümle kârım kendi murâdım muktezâsınca olup murâd-ı mahbûba muhâlif olmagla âhir bed-nâmlık çekildi gizli kaçan kalur ol bir sır ki andan mahfiller düzeler. Ya' nî bir sır ki mecâlis ü mehâfilde söylene kaçan gizli olur olmaz dimekdür. Bu beytin mefhûmunda sūrî ma' nevî tenbîh u ikâzı mücib ihâm vardır. Fi'l-hakîka dîn ü dünyâyâ nâfi' kelâm olmayup meydân-ı tekellümde her ne olursa bilâ-mülâhaza kemân-ı dehenden tir-i ziyân-gîr-i sühana güşâd verin. Be-her-hâl mutazarrır u pür-melâl olur. *Selâmete'l-insân fî-hıfzu'l-lisân* mazmûnıyla âmil olmak lâzım *ve's-samtu seyyidu'l-ahlâk* hadîs-i şerîfî mefhûmıyla sâkit u kâmil olmak elzemdür

¹⁵ Bugün çalış ki zaman yoktur. Yarın senin zamanın çoktur, işin yoktur.

¹⁶ Bu sır nasıl gizli kalsın? Bütün meclislerde denilir.

ma'ânî-i hakîkiyesi. [10b] bu beytin bu vech ile olmak muhtemeldir ki muktezâ-yı beşeriyet ve galebât-ı neş'e-i mahabbetle ketm-i esrârda nâ-şekib olup keşfine cesâret olduğu takdîrce kendi nefsinin murâdı olmak havfı olmagla bu sûrette nedâmet der-kâr olundugundan keşîde-i bed-nâmlık zâhir ü bedîdâr ve hakkında ta'n u melâmet ve harf-endâzlığa âgâza vesîle olur. Bu makûle şemâtetli hâl kaçan gizli kalır ki ol râz-ı nühufteden mahfiller düzeler ya'nî nâ-ehl meclisinde esrâr-ı ilahiye söylene. Elbette sırrı gûş edenin dîdesi hün-pâş ve sırr-ı melâlet-eseri mübtelâ-yı sevdâ-yı telâş olur. Hazret-i Hâce şerî'at u tarîkat u hakikat u ma'rifet yüzünden sâlik-i târik-i ilallâh olanlara pend ü nasîhat zımında ma'nâ-yı beyti kendüye izâfe eder. V'allâhu a'lem be-hakikatü'l-hâl bu mahal egerçi tafsîl-i makâl mahalli degildir. Ancak îkâz u ihtâr tarikiyle güstâhâne bazı ahvâl-i sâlik-i zamân olan ihvân için kâl ü kâleme alındı. Ma'lûm buyurula ki ehl-i kulûb olan zevât-ı kirâm bir emîn-i sâhib-kuvvet [11a] dükkân-ı sıdk u sadâkatdur ki hâmil olduğu bâr-ı esrâr-ı emânetde sebât u metâneti cebel-i Kaf'dan metîn olur ve eger su'âl vârid olursa ki ol zümre-i 'aliyyenin bazılarında keşf-i esrâr ve şath u tammât zâhir ü âşkâr olmuşdur cevâb budur ki o makûle kelâm-ı nikât-encâm-ı sühan ashâb-ı sekr ü istigrâkdur. Merdân-ı Hudâ kelâmün-nâs 'alâ-kadri ukûlihim medlûlince mütekellim derler erbâb-ı tahkîk-i âlâdan esfele nuzûl edip er-rücû ile'l-bidâye üzerinedir. Sekr u istigrâk sâhibinin her ne kadar 'izâm-ı şânı var ise dahı kelâmı sened-i sâlikân olamaz. Ekseri fühûm-ı ezkiyâdan hâricdir. İkâz fî-zemâninâ muhibbân sûretinde ba'zı cühhâlden kimseler kütüb-ı tasavvufdan Türkî tercümeler mütâlâ'asiyle tevhid ü tasavvufdan celî vü hafî dem-zenân olarak kendüyi mâlik-i nakdîne-i 'irfân zannıyla endâhte-i vâdî-i delâlet ü tугyân edip mecâlis ü mehâfilde Fârsî beytler okuyup ve Nefâhât ü Fütühât ve sâ'ir resâil [11b] ve kütüb-i tasavvufâtıdan ve magz-ı Kur'ân olan Mesneviyâtıdan rivâyet ederek hod-furûşlıkla bazâr-ı cehâletde mesâ'î-i delâleti ber-düş edip ümmet-i Muhammed'in sâde-levh olanları gûş u hüşların tutup kendüyü 'âlem-i 'ilm-i tarîk ve vâkıf-ı esrâr-ı tahkîk zann etdirmekle bu gümân u cehâletle günâgün kıl u kâller zuhûra gelmişdir. Bu makûle 'urefâdan kıyâs olunan kimseler mecâlis içre Fârsi ve Arabî beytler ve rumûz-ı tevhid diyü bazen gâmız kelâmlar egerçi nakl eder. Ancak vuzu'-ı salât ve sünen ü vâcibât ve müstehabâtıdan ve sâ'ir emr-i dîn olan keyfiyyâtıdan bir mes'ele su'âl etsek cevâba iktidârı olmadığından başka belki su'âlini iştikâl eder. Ol câhil-i dîn hiç bilmez ki 'irfân-ı Hudâ kemâ huve hakkuha zaruret-i dîniyyeyi bilmekle hüveydâ olur 'ulemâ-yı zâhirin câhil evliyâ olmaz dediği bu makûle cühhâldur ki emr-i dînde cehâleti olup hakkı bătıldan farkı olmayup hemân bir laklaka-ı zebânı vardur ki söyler li-münşi'ihî [12a]

Mef'ülü fâ' ilätü mefâ' ilü fâ' ilün

[10] 'İrfân be-laklaka-yı zebân-râ dalâletest [XIX]

'Ârif çünün buved ki koned ihtiyâr-ı üns¹⁷ [XX]

Tahsilât-ı ser-mâye-i kemâl-i 'irfân zeyl-i şerî'ata teşebbüs ve emr-i dînde eser-i evliyâyâ 'azîmetle üns hâsıl edip zâhiri şerî'atla ârâste bătını esrâr-ı tarîkatle pîrâste bir zât-ı kâmilin halka-i irâdetine dâhil olmagla olur yoksa Nefahat ve Fütuhât ve Reşehât ve Mesneviyatı cildiyle ekl u bel' etse olmaz. İrfân-ı Hudâ

¹⁷ İrfân sözleri dille söylenmez. Arif böyle yapmış ki kendisi için dosta kavuşmuş.

da' vâsında olan câhil-i 'âlem-nümâ belki mülhid-i müselle-i sîmânın bu dakîka karîni müdrike-i iz'ânı olsun ki 'ilm 'irfân sâhibi olan zevât-ı kirâm 'ayne'l-yakîn ashâbı olup hudûd-ı şer'iyye âdâbına 'ulemâ-yı resmiyyeden ziyâde ri'âyet edip mertebe-i ihsândan 'ibâdet etmekle kurb-ı nevâfil ve kurb-ı ferâ'iz merâtibini mazhar-ı sa'âdet-i ebedî olurlar. Bu 'irfân hâsıl olmaz. İllâ ber-vech-i muharrer habl-i metîn-i şerî'ati temessük ile olur. Bu 'ilm kâl ile olmaz hâl 'ilmidir. Şart-ı evvel tezhîb-i ahlâk ve sıfat-ı kâmile ile ittisâfdır ki [12b] Ve hazret-i vâcibü'l-vücûda hasbe't-tâke iktidâ ve takarrübdür ki dâmen-i şerî'at der-dest ü hilâfi metrük u pest gerekdür. Kavl-i bî-fi'l ve güftar-ı bî-kirdâr ile yalnız kitâb mütâlâ'asıyla sohbet-i hâs diyerek sâde söz ile me'âl-i matlûba vâsıl ve 'irfân hâsıl olmaz. Kutbü'l-ebrâr ve cüyüş-ı 'irfâna sipeh-sâlâr olan Hazret-i Hâce Ubedullâhü'l-ahrâr kaddesallâhu bi-sırri's-settâr efendimiz kâdî Ebu Sa'îd merhûma bir tahrîrâtında bazen nesâyih-âmîz kelimât tahtında buyururlar ki ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebinde noksân 'akîdeye sebep olan tevhid-i ma'ârif istimâ'ından kaçmak gerek ve tahsîl-i 'ilmi Muhammedü'r-resûlullâhi sallî Allâhu 'aleyhi ve sellem mütâba'atine meşrût olan ma'ârif ve hakîkiyye zuhûrundan ötürü itmek gerek diyü tenbîh buyururlar. Fe-keyfe ki esîr-i nefsi emmâre ve zarûret-i dîniyyede sâde-levh ve bî-çâre olan har-ı lâ-yefhem tevhid ü 'irfândan dem-zenân olacak subhâne ve ta'âlâ hazretleri ebniyâ ve evliyası hürmetine cümle ihvânımızı [13a] bu makûle kesân ülfetinden masûn ve emîn eyleye âmin. Bu bahse dâ'ir ba'zı tafsilât **Lâyihâ-i Dil** nâm risâlemüzde meşhûrdur. İktizâ-yı ma'ânî-i beyt bu kadarca tatvîl-i kelâma bâdî oldu. Birine âcizâne şerhe şürû' edelim. Hazret-i Hâce keşf-i esrâr husûsunda sûrî ve ma'nevî mazarratı iş'âr ile kendüye izâfe etdiği beyân olundu.

[11] Huzûrî ger hemî hâhî ez-u gâ'ib meşev Hâfız [XXI]

Metâ mâ telakkî men **tehevvi** daü'd-dünyâ ve imhalhâ [XXII]

Huzûrîde yâ-yı vahdet hâhî fil-i muzari-i muhatab hâhîden müştakdır. **Meşev** nehy-i hâzır metâ da mâ harf-i zâid tekid için telak fi'l-i muzari-i muhâtab mulâkatdan **tehevvi** kezâlik fiil-i muzâri'-i muhâtabdır. Bu mahalde mahabbet ma'nâsına imhal emr-i muhâtab hâ harf-i tenbîh. Me'âl-i sühan "ey Hâfız eger bir huzûr dilersen o gâ'ibden gâfil olma çünkü sevdiğine mülâkât istersen dünyâyı terk ü imhâl eyle. Ma'nâ-yı 'ibâre budur. İşbu makta' [13b] beytin ma'ânî-i hakîkiyyesi hâtır-ı hakîr-i kalîlü'l-bizâ'aya bu vech ile ilhâm-pezir olur ki fi'l-hakîka huzûr huzûr-ı edebîdir ki dâr-ı âhirette olur. Ammâ ehl-i dünyâyâ nazaran bu 'âlem-i bî-huzûrda sâlik-i tarik-i ilallâhın huzûru der-kârdır. Zîrâ ehl-i dünyâ firifte-i halâvet-i mâ-sivâ olmagla elem-i günâgünla her ân bî-huzûrdur. Dervîş-i sâlik 'arûs-ı dünyâyı tatlık etmekle hemân kemâlât-ı şeref-i insâniyyetini tahsîlden gayrı bir elemi yokdur. Egerçi matlûb-ı 'azîm sebep-i 'azîme mevkûf olmagla anın bu elemi elem-i 'azîmdir. Ammâ tesellîsi rüşendir. Emr-i dünyâ gibi mübhem degildir ve refte refte bir menzile vâsıl olur ki saltanat-ı ma'nevîyye sâhibi olur. Bu neş'e hâsıl olmaz illâ mahabbet-i dünyâyı bi'l-küllîyye terkle olur. *Ez-ziddân la-yucetmi'nân* kâbilindendir. Kâle 'aleyhisselâm *Ed-dünyâ hurâmu alâ-ehli'l-âhire ve'l-âhiretihi hurâmu 'alâ ehl-i dünyâ ve humâ hurâman alâ ehlullâh sadaka resûlullâh* bu hadîs-i şerîfe burhân-ı kâtıdır. Bu suretde **Lübb-i Sühan** budur ki Hâfız eger gâ'ibden huzûr istersen. [14a] İmdi gâfil olma bu sermaye-i sa'âdet

ancak bu bâzâr-ı fenâda hâsıl olur. Hubb-ı dünyâyı terk ü imhâlle bu vech ile sülûk edersin. Matlûba vâsıl ve murâdın hâsıl olur ve illâ felâ demek ola ‘âlem bî-hakîkatü’l-hâl

[12] Ân telhveş ki ummü’l-habâ’iseş hând [XXIII]

Eşhi lenâ ve ahlâ halli men kıblete’l-izârâ [XXIV]

Telh acı veş edât-ı teşbîhdır gibi ma‘nâsına telhveşden murâd badedir. Ümmü’l habâis keyfiyyat-i şarâbdır. Üm anaya dirler. Eşhâ lezîz demek lenâ bize ahlâ ism-i tafdîl helvden eşhâ ma‘nasına kabl vü kıble bûse ma‘nâsına itlâk olunur. Harf-i nidâ ile hulâsa-i beyt ve ‘ibâre-i Fârsiyye budur ki “ol acı gibi şarâb ki sūfî ana ümmü’l-habâ’is didi bize lezîz ü şîrîn mahbûblar bûsesinden ahlâdır.” Ma‘nâ-yı ‘ibâre-i zâhiriyye-i Fârsiyye bu olup ancak işbu ma‘nâ-yı azher-i hilâfet sırr-ı enver olmagla binâen‘aleyh Sūdî [14b] merhûm tevcîh ü tev’îl ile beyt-i mezkûr hakkında bu vech ile ‘ukde-güşâ-yı ma‘nâ olup dimiş ki sūfîden murâd risalet-penâh sallî Allâh ta‘âlâ ‘aleyh ve sellem efendimiz olup şarâba bu ümmü’l-habâ’is diyen odur keyfiyyetin fâ‘ili hazretidir ve mef‘ûlü ümmü’l-habâ’isdir. “Bize kız oğlan bûsesinden elezz ü ahlâ demek” ya‘nî ‘aleyhisselâti vesselâm efendimizin her kavli lezîzdır. Bu kavli dahî elezz ü lezîzdır diyü tevcîh-i ma‘nâ itmişdür. Fi‘l-hakîka ma‘nâ-yı beyti hatâ-yı ‘ibâre-i zâhiriyyeden vâ-reste ve resen-i ma‘nâyı halka-i tatbik ve muvafakat-ı şerî‘ata beste idüp hazreti hâceyi ta‘n u teşnî‘den istihlâs buyurmuşlar ancak mey-kede-i sülûkde sagar galebe-i mahabbetle mest-i bî-hûş olup hasbe’l-merâtib ve’l-menzil şath u tammât-ı sühane bazen mübtelâ olan ‘uşşâk-ı ilâhiyyenin neşve vü keyfiyyet ü istigrâkıdan bahs etmeyip cûra-nüşân-ı ârzü-yı bezm-i tarîk-i mahabbet olan kesânları [15a] dagdaga-i ma‘nâ-yı beytten bir hoşça halâs ve tefrîk buyurmamışlar veyâhod her ne kadar ‘ulûm-ı zâhiriyye sâhibi olmuşlar ise dahî merâk-ı sūfîyyeden zevk-yâb olmayıp hemân ol mikdâr ma‘nâyla iktifâ buyurmuşlar yâhod bu ‘abd-i mücrim gibi bî-edeblik vâdisine gitmeyüp râh-ı edebi gözetmişler. Sūdî merhûm bin senesi hudûdunda (dâr-ı bekâ) edüp ‘ulemânın mütekâ‘idi ve Bosnaviyyü’l-asl olup gilmânân-ı hisse hâceligi ile me‘lûf idüğü **Zeyl-i Şakâyık**’da muharrerdir. Rahmetullâh çünki ümmü’l-habâ’is tesmiyesi hazret-i risâlet-penâh sallî allâhi vesellem efendimizin kelâm-ı isâbet-encâmları idüğü bedîhî olup ümmü’l-habâ’is olduğunda şek dahî yokdur. Velâkin bi-tarîki’l-mecâz zevk u riyâ sâhibi zebân-zed zurefâ ve ‘urefâ olan sūfîlerden bahsle vech-i âher ile ma‘nâ-yı beyti tasarruf etmek kâbil iken itmeyip sūfî hitâb u itlâkı zât-ı hazret-i nübüvete münâsib görölmediginden bu ‘abd-i [15b] ‘âcizin mizâcına göre sū-i edeb fehmi olunmagla tatvîl-i kelâma bādî oldu. Meselâ Sūdî Efendi merhûm ‘acebâ kendi zamânındaki müderrisin ü ‘ulemâdan birine sūfî itlâkıyla hitâb etmiş olsa nice olurdu. Belki sen tahkîr-i ‘ulemâ etdin diyü kıyametler kopardı. Bu sûretde üshadına ve ‘ulemâdan birine bi’l-müşâfehe yâhod gıyâbdan sūfî itlâkıyla ta‘bîr mümkün olmayıp sū-i edeb olundugu hâlde ‘aleyhisselâti ve’s-selâm efendimize niçe olabilir murâd-ı ‘âcizânem şârih-i merhûma hâşâ i‘tirâz degildir. Hemân dirâyetim mikdârı ta‘zîm tahtında hâtıra lâyih olanı beyândır. Şu vech ile dahî ‘ibâre-i beytin ma‘nâ-yı zâhiriyyesi mümkindür. Şol acı gibi şarâbına zerk ü riyâ sâhibi sūfî anun ümmü’l-habâis idigini beyân eyler. Fil-hakîka harâm ve ümmü’l-habâisdir. Ancak sûreti salâhda ve sîreti nefis-i emmâresine maglûb sūfî-i sâhib-riyânın mübtelâ oldukları kız oğlan

[16a] büsesinden bize ahlâ ve elezzdir. Zîrâ takazâ-yı nefisle sūfî-i sâhib-riyâ zinâyı dahı mürtekeb olmak muhtemeldir gibi ma'nalar olsa dahı enseb-i mülahaza olunur. Hazret-i Hâce Hâfız-ı Şîrâzî bir gazeli beytinde bu ma'nâyı işrâb eder ki beyt-i mezkûr budur.

Mef' ulü fâ' ilätü mefâ' ilü fâ' ilün

[13] Mey hor ki şeyh ü hâfız ü müftî vü muhtesib [XXV]

Çün nîk be'ngerî heme tezvîr mi koned¹⁸ [XXVI]

Ya'nî ma'nâ-yı beyt budur ki bâde içmege Şeyh ve hâfız ve muftî ve muhtesib çün eyü nazar edesin görsün ki cümlesi tezvîr ederler. Zîrâ bunların işleri ekseri zerk ü riyâda derece-i kebâ'irdir. Şarâb içmek ana nisbet mertebe-i kebâ'irde ehven-i şerdir. Niçün dirsən şeyhler riyâ vü zerkle Hâfız ise şâ'ir. Şâ'ir ise yalancı olur. Müftî kavî-i zaîfle fetvâ verir. Muhtesib âmil degildir dimekdür

(Mısra')

Mef' ulü fâ' ilätü mefâ' ilü fâ' ilün

[14] Mey hor ki sad günâh zi-agyâr der-hicâb [XXVII]

Bihter zi tâ'atî ki be-rüy-ı riyâ koned. [XXVIII]

Ashâb-ı sülûk zerk ü riyâdan ziyâde ictinâb etdiginden merhûm kesr-i nefis tarîkiyle kendüyi [16b] dahı tefrîk etmeyip bu vech ile hâle almışdır. Binâen'aleyh ma'nâsı tafsîl olunan beyt-i mezkûrun bu kıyâslar ile ma'nâ-yı zâhiriyyesi verilmek mümkün iken şârih-i merhûm bilmem niçin bu sûretler ile ma'nâyı vermemiş birine *mâ-nahnu fîh*'imiz gelelim bu 'abd-i 'âciz ve halîlü'l-bizâ'anın fehmine göre mezâk-ı hazerât-ı sūfiye üzere beyt-i mezkûrun ma'nâ-yı hakîkiyyesi bu vech ile sâniha-i hâtırım olur ki ıstîlâhât-ı 'uşşaki'l-hissiyye medlûlince şarâbdan murâd zevk-i rûhânî ve tecellî-i Yezdânî ve 'ışk u şevk-i rabbânidir. Ruhdan murâd mazhar-ı hüsn-i zât ve matla-ı işrâk-ı sıfatıdır ki 'âşık-ı nûr-ı cemâl-i kibriyâ *fe-eynemâ tevellu fe semme vechullâh*¹⁹ nass-ı şerîfi mısdakinca her nereye nazar-endâz olsa eserden mü'essire istidlâl ile ol mahalde âsâr-ı kudretten bir kudret ve sıfat-ı ilahiyyeden bir sıfat müşâhede eder. Kalbine büsedir. Murâd işbu musâhedet-ı ma'neviyyesiyle bî-karâr olup kendi vahdetinde ruh-süde ve mahbûb-ı [17a] hakîkiyye secde-ber olarak der-i dîvarı bûs eder mecid ü meyhânede çağırırım dost dost terânesince nevâ eder zuhûr-ı tecelliyâta tâbî' olup gider bu neş'eden bî-zâika olanların meşhûdı oldukda ol mest ü harâba meczûb ve âşüfte vü şeydâ zann eder. Ol ise şathiyyât vâdilerinde mecbûren güzer bi'l-külliyeye vâreste olmuşdur. Şâh-ı 'ışkın fermân-beridir. Niçe hükm ederse anın hükmünce hareket eder. Telhden murâd tarik-i 'ışkda çekilen şedâ'id ü âlâmdır. Her ne kadar mücâhedeye tâlib-i Hak rızâ-dâde ise dahı hasbe'l-beşeriyyetine şedâ'id ü âlam telhdır ve'l-hâsıl kâ'il-i beyt olan Hâce Hâfız-ı Şîrâzî merhûmunun bu makûle kelâm-ı manzûm-ı gâmıza mefhûmu şath u tammât makûlesidir. Muktezâ-yı cezebât-ı 'ışk ile zamân-ı sekrde vâki olup âvân-ı sahvda istigfâr olunan kabîldendir. Binâen'aleyh kendinin esrâr-ı bâtına ve ahvâl-i mâ'neviyyesini setr için sūfî [17b] sûretinde olan ashâb-ı zerk ü riyâyı zâhirde perde edip bu vech ile dehen-güşâ-yı

¹⁸ Onlara iyice baksan, hepsi dedikodu yapıyor.

¹⁹ Yüzünü nereye döndürür isen Hakk'ın yüzüdür (Bakara/115).

ma' nâ-yı hakîkiyye olup buyururlar ki sūfinin ümmü'l-habâ'is dedigi şarâb ki fi'l-hakîka telh ve ümmü'l-habâ'isdir mey-kede-i 'âlemde vukūfu olan şarâb ancak işbu acı ve ümmü'l-habâ'is olan şarâbdır. Bilmez ki benim murâdım şarâb-ı 'ışk-ı rabbânî ve zevk-i rûhânî ve tecellî-i Yezdânîdir. Murâdâtı hemân tarîk-i bâ-tevfik-i 'ışkda çekilen şedâ'id ü âlâm bu sırta vâkıf olmayanlardan ta'n u melâmetle istimâ olunan kelâm-ı bî-encâmdır ve ol şarâb-ı hakîkinin neş'e ve lezâ'izi zıkr olunan evsâfla mevsûf sūfî-sûret tekzâ-yı nefesle me'lûf ve hâşişger olduğu kız oğlan bûsesinden ahlâ ve elezdir. Belki hiç münâsebet kabul edici degildir demek ola. Allâhu a'lem. **Nükte** vâkı'a sûreti sâlih sîreti tâlih(?) niçe kimseler vardır ki hüsn-i zan olunur bu makûlelerin ekseri ahvâli riya ve dâm-ı tezvîr-i dünyâdır. Şekl-i 'avâmda dahı vardır. [18a] Nefs-i emmâresi gâlib olmagla ma'azallâhi ta'aalâ hîn-i gazab u infîalde veyâhod eline bir ser-rişte-i devlet ve bir cüz'î habl-i fırsat girdikde sûret-i salâh u hakkâniyetde her şey mürtekib olup niçe fesâd u belki 'imâr olan niçe hâneleri harâb-âbâd eder. Bu hakîrin karibü'l-ahadda birkaçı meşhûdum oldu ki rü'yet-i 'umûr-ı zâhiriyyede kendiden hakkâniyyet ve kâr-güzârlık niçe kesânın me'mûli iken eline cüz'î bir fırsat girmekle habâset-i bâtnasını icrâya mübâderet birle ihtilâl-i umûr-ı devlete bâdî olacak hâlâta başladıkda cabbâr-ı müntakim safha-i 'âlemde levha-i zindegânîsi kezâlik mevtle hakk ü mahv edip devleti vü 'âlemi mekrinden emîn etdi ve hakkında gayret-i ilâhiyye zuhûr etdiği mezkûrun fevkinde üç gün akdem bu 'abd-i 'âcizin ve sâirin meşhûd-ı ma'neviyesi olmuşdur. Tecâvüz Allâh an-seyyiâtihi diger bir kaçının dahı hâlleri meşhûd-ı 'âlemdir ki anlardan bazıları [18b] mahallerinde el-yevm duzah azâbıyla leyl ü nehâr 'azaba giriftâr derler. Yalnız 'ilm hâdi olmayıp 'amelleri olmamagla ellerine fırsat girdükde firifte-i halavet-i dünyâ olup sûret-i salâhda 'âlemin fesâdına bâdî oldular. Hâlbuki mezburların zâhiriyyesinde nazaran kebâ'ir şöyle dursun sagâ'ir dahı kendilerinden sudûr etmemişdür diyü kesân-ı şehâdet-resân iken meydân aşp ve fezâhatde kimsenin ihtiyâr etmediği ve bir ahadın böyle râh-ı nâ-savaba gitmediği ve firâr u isti'âze etdiği şey'e tâbi olup ilâ-âhiri'l-kıyâm medhûl ü bed-nâm oldular. Zâlike takdîru'l-'azîzu'l-'alîm

“Zi-meger subha-şumârân-ı Hudâ nigehdared” fehvâsınca bu makûle zerk ü riya ashâbından her bir emrde vakt u muhâfaza lâzime-i hâldendir. Cenâb-ı rabb-i mu'în mekrlerinden cümleyi masûn u emîn eyleye amîn. Biz yine saded ü makâle ve şerh-i şîrin-kâle gelelim. Hazret-i Hâce'nin Dîvânî'ndaki gazelin bir beyti dahı budur. [19a] Mûcib-i kîl u kâl-i harf-girân-ı cihân ve mü'eddî-i lâ-havle-güyândır.

Mef' ulü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün

[15] Sâkî be-nûr-ı bâde ber-efrûz câm-ı mâ [XXIX]

Mutrib be-gû ki kâr-ı cihân şod be-kâm-ı mâ [XXX]

Sâkî takdîren merfû'-ı sıfatdır. **Be-nûrîde** ki bâ-mâ' ma'nâsına nûrun bâdeye izafeti müşebbehün bihin müşebbehe izafeti kabîlindedir. Safvetden kinâyedir. **Ber** harf-i tekîd **efrûz** emr-i muhâtab **câm** kadeh **mutrib** ism-i fâildir. Güyende ma'nâsına bu mahalde emr makamındadır nagamât eyle demektir. Ma'nâ-yı 'ibâre-i zâhiriyye-i Fârisiyye budur ki “ey sâkî nûr-ı bâde ile bizim câmımızı rûşen ya'nî lebrîz eyle ve ey mutrib sen dahı nagamâta başla. Zîrâ kâr-ı cihân murâdımız üzre oldu demektir. Cümlelerin ma'lûmlarıdır ancak zeban-ı süllâk-ı 'arîfân-ı hakîkat ıstılahatında sâkî bu mahalde teşekkür yüzünden

tecelliyât-ı mahabbetullâh ve muharrik-i tarîk-i 'ışk olan pîr-i kâminden kinâye bâde ki 'ışk u sevk-i ilâhiyyedir. Nûrun bâdeye izâfeti izâfet-i beyâniyye-i tafsîliyye makâmında 'ışk-ı ilâhiyyenin dil-i [19b] sâlikde istihkâk ve tezâyüd ve işrâkıdan **ber-efûz** tekîd olup kemâl-i pertevinden mutrib dahi taleb-i zevâ'id-i şevk ve mızrâb-ı 'ışkı tahrîkden **câm** dahi kalb-i 'ârifden kinâyedir. Bu sûretde mahsûl-i ma'nâ-yı hakikiyyesi bu vech ile ibrâz-ı keşf-i râz olunabilir ki ey mûcib-i tecelliyât-ı mahabbetullâh ve'y muhrik-i 'ışk olan mürşid-i dil-âgâh nûr-ı bâde-i 'ışkla câm-ı kalbimizi tenvîr ve tarîk-i 'ışkda beni irşâd u tebşîr eyle v'ey mutrib sen dahi mızrâb-ı 'ışkı tahrîkle nagamâta başla ki tezâyüd-i 'ışk u şevkle ser-mest-i kemâl olalum. Zuhûr-ı mahabbetullâhla zîrâ kâr-ı cihân murâdımızca oldu. Ya'nî ser-rişte-i hakikat ele girdi demekden remz ü kinâye ola. Ma'lûm ola ki 'âlem-i 'ışk özge 'âlemdir. Kâl ü hâl ile ta'rîfi mümkün mutasavver degildir. Bu bâbda bazı ta'bîrât **Lâyihâ-i Dil** nâm risâlemizde mukayyedir. Nâr-ı 'ışkın bir ednâ şereri hücre-i halbe[20a] duhûl etdikde bi'l-külliyeye hestî-i mâ-sivâyı hark etmekle ol zamân râh-ı Hakka reh-revlik ser-riştesi ele girer ve menâzil-i maksûda kadar gider bu menzilde sâlik-i tarîk-i illallâh *hel min mezîd* na'rasın ider. Hazret-i Hâcenin bu beytinin ma'nâ-yı hakikati münasebetiyle ihtâr u âgâh zımnında işbu beyt-i nesâyih-âmîzi dahi beyân olunur.

Mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün

[16] Zi-mülk tâ-melekûteş hicâb berdârend [XXXI]

Her ân ki hizmet-i câm-ı cihân-nümâ be-koned [XXXII]

Ya'nî 'âlem-i mülkden ki 'âlem-i şehâdetdir tâ melekûta kadar anın hicâbını ref' ederler. Her şol kimse ki kalb-i 'ârifî hizmet göstermeklik ider bâlâda şerh olunan câm ki kalb-i 'ârifden kinâyedir. Hak ta'alâ kalb-i 'ârifî hizmetkârlık hizmetini mukadder edip behre-yâb eyleye kalb-i 'ârifî dünyâ vü mâ-fihâyı vaz' etsek yine bir küşesi tehî kalır gözedilecek şeydir. Binâen'aleyh tahrîr ü iş'âr olurdu. Kalb-i 'ârif ben ne(re)den bileyim. [20b] Neden ma'lûm gibi hâtra gelirse sen her bir kalbi gözedip tatyîbden hâli olma şâyed kalb-i 'ârifî tesâdüf edesin ve muhtemeldir ki bulasın. Zîrâ niçe niçe bulmuşlar ve tesâdüf etmişler vardır ve bir taraftan hüsn-i hulka mâlik olanlar bulmaktadır. Cenâb-ı Hak bizi ibâdının eyüsü ve kötüsünü tefrikle me'mûr etmedi belki ma'rifeti ve hüsn-i hulk ile me'mûr etdi. Sen cümleye hüsn-i zann u güzel nazar ve hilâfından hazer ile be-her hâl bu sûretle eyü bulunur ve bilinir.

Mef' ulü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ulün

[17] Sad süfre-i düşmen be-keşed tâlib-i maksûd [XXXIII]

Şâyed ki yekî dost bi-yâyed be-ziyâfet²⁰ [XXXIV]

Sadaka dahi fukarâ-yı hakikate mahsûsdur. Lâkin bizim fukarâ-yı hakikat mechûlümüzdür. Cümle fukaraya tasaddukdan garaz içinde bir fukarâ-yı hakikiyyeye tesâdüf ettirmekdir. Bu makam tatvîl-i kelâm mahalli degil ise dahi fâ'ideden hâli olmamak mülâhazasıyla mahalle münâsib müretteb olan dîvân-ı

²⁰ Yüz sofraya açar ve hedefine ulaşmak için misafir çağırır. Belki bir dost bunun açtığı sofraya misafirlığe gelir.

[21a] ‘âcizânemden bir gazeli te’kîd-i ma‘ânî-i beyt için ihtâr u iş‘âre mübâderet olundu.

Fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilün
 ‘Âşık-ı nûr-ı cemâl-i kibriyâ bî-rengdir
 Anın için münkir-i ehl-i hevâ dil-tengdir

Gerçi çok eşkâli var noksân-pezir olmaz yine
 Keffe-i mîzân râh-ı ihtidâ bir dengdir

Sanma sūfi cām u efyūn ehlini sen ehl-i hāl
 Ol harābî -meşrebin hālî riyyâ vü bengdir

Pāre-i elmās olur mu hiç sengistānda
 Her hacir zi-kıymet olmaz dūn-bahā bir sengdir

Sīne-i santūr-ı ehl-i dil ‘aceb pes perdedir
 Nagme-i dil-sūz-ı āhî bî-nevā āhengdir

Tavr-ı güstāhāne-i gerdūna sâbir ol dilâ
 Nefs ile rûhun işi subh u mesâ hep cengdir

Şehryār-ı kişver-i ‘irfān olurdun lik kim
 Başına tâc-ı tahammül Fā’ikâ pek tengdir

Hazret-i Hâce kaddese sırrehu’l-‘azîz hazretlerinin [21b] işbu gazelinin birkaç beytini dahi lisân-ı ıstılâhat-ı sâlikîn ve meşreb-i ‘ârifîn üzre *bi-kadri’l-vusa ve’t-tâka* şerh ü beyāna şürû‘ edelim ve bunun ile hatm edilmege ma‘nâ-yı hakîkate nihâyet yokdur ve ma‘ânî-i hakîkat güncâyış-pezîr-i havsala kîl u kâl olmak muhaldir. Merhûm-ı müşārûn ileyh tercümân-ı esrârü’l-gayb olmagla bi’l-cümle kelâmı rumûz u nikât-ı ‘ışk u tevhiidden ‘ibâret ve sülûk-i tarîkatden hikâyet ve meşârib-i muhtelifi-e ehl-i tevhiide göre rivâyetten kinâyetdir. Ekseri fûhûm-ı ezkiyâdan bîrûn ve ehline havâledir cümlesini kâl u kaleme almak sū’-i edeb ve tatvîl-i kelâma sebebdir.

Mef‘ ülü mefâ‘ ilü mefâ‘ ilü fe‘ ülün
 [18] Şerh-i şiken-i zülf-i ham-ender-ham-ı cānān [XXXV]
 Kūteh ne tevān kerd ki in kissa dirāzest [XXXVI]

fehvasınca *el-kalilu yedi’l-ale’l-kesir* bu mîkdârca kâfîdir. Muhtasarınca şerhine ibtidâr olunacak ebyat-ı ma‘ârif-şi‘âr bunlardır.

Fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilün
 [19] Ben u inkâr-ı şarâb in çi hikâyet bâşed [22a] [XXXVII]
 Gâlibâ in kadarem ‘akl u kifâyet bâşed²¹ [XXXVIII]

Hazret-i Hâce ma‘nâ-yı beyti kendiye izâfe ile zâhir-i ‘ibâre Fârsiyyede gūyâ der ki ben ve şarâba inkâr bu ne hikâye olur ne münâsebet gâlibâ budur ki benim kifâyet

²¹ Benim şarabı reddetmem nasıl bir hikayedir. Herhalde yeter ki benim bu kadar aklım var.

mikdârı ‘aklım vardır kim dedigine ben şarâba inkâr ederim. Ben şarâbsız bir ân olamam dimekten ‘ibâret ve mahall-i ta‘accübde hikâyetdir. Zâhir-i ‘ibâre budur ma‘lûm ola ki şimdiye kadar beyân olunan vech ile sermaye-i kâr-ı sülûk nakd-i ‘ışk ile dir. Ser-mâyesiz dâd u sitâd hisâbda ta‘dâd olunmaz.

Fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilün
‘İşkdır bâ‘is-i kirdâr-ı medâr-ı eflâk
‘İşksız ‘âlemü’l-icâdda bir kâr olmaz

Bu bâbda tatvîl-i kelâm etmeyelim. Ma‘nâ-yı hakikat-i beyt bu ola ki bana kim dedi ki Hâfız-i Şîrâzî sâdece bir zâhid-i huşkdur ben zâhid-i huşk degilim rind-i ‘ışkam şarâb-ı ‘ışkı inkâr etmem ve bir nefes şarâb-ı ‘ışkdan hâlî olamam demektir. Zîrâ tarîk-i sülûk-ı râh-ı ‘ışkdır. ‘İşksız [22b] Bu yolun mesafesi kat olunmaz ve mücâhede-i raha ‘ışksız tahammül mümkün olmaz.

Fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilün
[20] Men ki şebhâ reh-i takvâ zedeem ba def [ü] çeng [XXXIX]
Nâgehân ber-ser-i dârem çi hikâyet başed²² [XL]

Ma‘nâ-yı ‘ibâre-i Farsiyye budur ki ben ki def ü çengle giceler takvâ yolunu urmuşdum. Nâgehân başı taşra yola çıkamayam ne hikâyet ü ne münâsebet diyü makâm-i ta‘accüb ü inkârdadır. Beyt-i evvelin ma‘nâsı te‘kiddir. Ma‘anî -i hakikat-i beyt bü yüzden lema‘ân-i iz‘ân ve istilâhâtın ‘ârifân üzre beyân olunur ki def talebi şevk ü zevkdir. Çeng bir nev‘ sâz isimdir. Murâd tavr-ı sîretde kemâl-i şevk ü zevkdir. Men ki takvâ yolunu niçe giceler def ü çengle urdum demeden murâd ya‘nî ‘âlem-i ‘ışkdan bî-haber iken bâ-haber olup ‘âlem-i ‘ışkda taleb-i şevk-i vicdânî ve tavr-ı sîretde kemâl-i zevk-i rûhânî üzre oldum. Nâgehân ben bu yoldan [23a] taşra baş göstermiyim tarîk-i ‘ışk-ı Hudâdan dönmek ihtimâlim yokdur. ‘İşksız zühd nihâl-i huşkden mîve-i ter ümmîdini etmektir demek ola. Nitekim Sâ‘ib-i merhûmun bir beyti dahı bu me‘âlî beyân eder.

Mef‘ ülü fâ‘ ilâtü mefâ‘ ilü fâ‘ ilün
[21] Sâ‘ib zi-zâhidân me-taleb vecd-i sūfiyân [XLI]
Şâhî ki huşk geşt kucâ raks mî kuned²³ [XLII]

Beyt-i dîger-i merhûm-ı müşârün ileyh kuddise sırrehu
Fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilâtün fe‘ ilün
[22] Tâ-be-gâyet reh-i mey-hâne nemî dânistem [XLIII]
V’er ne mestûri-i mâ tâ be çi gâyet başed²⁴ [XLIV]

Su‘âl-i mukaddere cevâb makâmındadır. Ma‘nâ-yı ‘ibâre-i zahiriyyesi budur ki gâyeti râh-ı mey-haneyi bilmezdim. Yoksa bizim mestarlığımız ya‘nî sūfîliğimiz niçeye dek idi. Istilâhat-ı kavim üzre mey-hâne ‘âlem-i melekût ü meykede ‘âlem-i ceberrûtdur. Murâd-ı merhûm lisân-ı hâl ile sâlik-i tarîk-i illallâha reh-nümâlık edip cevâb vermektir. Ben gâyeti ‘âlem-i melekûtun yolunu

²² Ben bütün geceleri takva ve def ve çenf yolunda geçirdim.

²³ Saib, sofilerin coşkusunu zahitlerden isteme. Kuruyan bir dal nasıl raks edebilir?

²⁴ Ben ki meyhanenin yolunu bilmiyorum, benim sarhoşluğumun nedeni nedir?

bilmezdim. Makām-ı ‘ışka düşmeyince yohsa bizim [23b] mestürlüğümüz ya’ nî sūfligimiz niceye dek idi. ‘İşk-ı hakîkî bana ‘âlem-i melekûtin yolunu gösterdi. Eger sâde zühd-i bâridle sūflıkde kalmış olaydım. ‘Ālem-i melekûta yol bulamazdım demeden kināye ola. Mine’l-kadīm işbu iki tā’ife ki biri sūfî-i bârid ü biri zâhid-i huşkdur. Ashâb-ı makāmāt-ı vüsûlun kendilerini setrle bu makûle kelimât-ı rumûz-āmîz ü nikât-engizlerine ‘âif olmayup havsala-I isti’ dâdlarına sığmadığından seng-endâz-ı ta’ n u melâmet olurlar ve ashâb-ı vüsûl dahı makâmın göre bu makûle kelâm ifâdesinden ve sühan-sâzlıktan ihtirâz etmezler. Zîrâ her bir kelâm-ı mu’ciz-nizâmları ‘ayn-ı sülûk ü tâlib-i hakkı irşâd zımnında ehline havâledir. Dirîğ itmezler eger su’âl vârid olursa ki kelimât-ı meşâyih-i ‘izâm kelemü’n-nas alâ kadri ukûlihîm fehvasınca mütékellim ve ‘ale’l-husûs rücû ilâ bidāye [24a] mantûkınca nihâyet menzilden bidâyete rāci‘ olup denilir ise fı’l-hakîka öyledir. Ancak evliyâ-yı kirâm ilâ-yı illiyyinden esfele irşâd için rücû‘ eder ve ebu’l-vakt ve ibni vakt menâzillerinde tayerân u me’muriyyetine göre seyrân eder kâmil ü ekmel olur. Ammâ makām-ı temkîne reside olmayanlar menâzil-i ma’neviyyeden bir menzilde kalanlar ve bulunanlar meşrebine göre hareket ve sühan-sâzlığa mübâderet eder ve kümmel-i evliyâdan dahı muğlak nikât-engizlerine ‘ârif olmayup havsala-i istidâdlarına sığmadığından u gâmız-ı dakîk niçe niçe kelâmlar vâki‘ olmuştur. İbni ‘Arabî ve Celâlü’d-dîn-i Rûmî ve Hüseynü’l-mansûr ve sā’irleri gibi kaddasallâhü’l-esrârihim hem bu hususda Mevlânâ Lâmi’î ve sā’iri cevâb verip buyurmuşlardır ki bu makûle kelimâtın ve rümûz-ı nikâtdan esrâr-ı cânî ve etvâr-ı nihânî erbâb-ı hâle ve ashâb-ı kemâle sırrın beyândır ve tâ’ife-i agyârdan ketm ü ihfâdır. Bu tâ’ife-i kirâmın [24b] kimi ehl-i mu’âmeledir. Ri’âyet ‘âmâl eyleriz kimi meşgûl-i murâkabedir. Hikâyet-i ahvâl eyler kimi ‘âlem-i meşhûd u meşkûrda ve kimi hayret ü sekrde mazûrdur. Kimi hâtıfın berhiyyatından vü kimi hâtırın zevkiyyâtdan söyler. Kimi ‘âkilâne kimi ‘âşikâne kimi zâhidâne söyler kimi etvâr-ı siyerdan rivâyet kimi esrâr-ı nihâyet kimi esfâr-ı bidâyettir. Kimi dânedir hevâ ehline dâm için. Kimi efsânedir efsûn-ı ‘avâm için ve’l-hâsılı bunların sırrını yine kendileri ve hem-hâl olanları bilir ki. Nûkte: Ma’lûm ola ki kelimât-ı sufiyye kaddesallâhu esrârihim tiryâk-i fârûk gibidir. Bir cüz’î lahm-ı efidir. Hikmet maslahat içindir. Şol kimseler ki fitrat-ı selîme sâhibi olup şer‘-i şerîfe itikâdı dürüstdür. Mü’min min-indillâh ola. Her ne kadar mahcûb ise yine anınla dekâyık-ı tevhîdden ve rümûz-ı kelâm-ı evliyâdan söyleşmek olur. [25a] Zîrâ anda ârzü-yı dîn hevâ-yı nefse gâlibdir. Usûl-i dîne muvâfik olanı kabûl eder. Ruhsat ve ibâhet fehm olunanı tavakkuf edip gönlünden der ki hâşâ ki bu tâ’ife-i ‘aliye mübâhî ve ehl-i ruhsat ola. Bu kelâm bana bu vech ile görüldüğü benim kusûr-ı fehmimdendir diyip i’tirâz etmeyip ‘aczi bilip ‘azîmetle ‘ameli elden komaz. Bu vâf ile mevsûf olmayan kimse yanında kelimât-ı nikât-āmîz-i sūfiyyeden bahs etmek mûcib-i hatardır. Hemân **Hak subhanehu ve ta‘alâ** cümle ihvânımızla emr-i şerî‘atte ‘âmil ve ahkâm-ı tarikatde kâmil edip hevâcis-i nefsânî ve vesâvis-i şeytaniden masûn eyleye. Amîn sümme amîn.

İŞLEVSEL SÖZLÜK***A****Ahlâ** [XXIV]²⁵: Hevl'den ism-i tafdil. En lezzetli, en tatlı anlamlarında.**Ân** [XVIII]: İşaret sıfatı.**B****Bâde** [XXIX] : İlahi aşk ve şevk.**Be** [III]: Sebep bildirir, a/e.**Be-güşâyed** [III]: Fiil.**Be-gû** [XXX]: Gûyende anlamındadır. Burada emir kipindedir, nagamat eyle, söyle demektir.**Bendîd** [VIII]: 2. T.Ş. emir kipi çekimi.**be-nûr** [XXIX]: Be-nûr'daki be mâ' görevindedir. Nur'un bâde'yle bağlantısı, kendisine benzetilenin benzetilene bağlantısı şeklindedir.**Ber** [XXIX]: Kuvvetlendirme edatı.**Ber-efrûz** [XXIX]: Kuvvetlendirme olup, parlaklığının kuvvetinden nutribin de şevkin artmasını istemesi ve aşk mızrabını hareketlendirmesinden kinayedir.**Bîm** [XV]: korku.**Büyî** [III]: Sevgilinin saçının kokusundan kinayedir.**C-Ç****Ca'd** [IV]: Siyah ve parlak zincir şeklinde olan saç.**Câm** [XXIX]: Kadeh. Arifin kalbinden kinayedir.**Ceres** [VIII]: Çan. Burada ceres'ten kasıt, sakındırma, korkutma, uyarma ve dikkat çekme olmalıdır.**Çe emn** [VII]: Soru kelimesi.**Çeng** [XXXIX]: Bir çeşit saz ismidir.**Çonîn** [XV]: Çün ile înden oluşan benzetme edatıdır.**D****Dânend** [XVI]: 3.Ç.Ş. geniş zaman fiil çekimi.**Def [ü] çeng** [XXXIX]: İçsel hallerde şevk ve zevkin üst dereceleridir.**Def** [XXXIX]: Şevk ve zevk isteği.**Dem** [VII]: Vakit

* İşlevsel sözlüğün hazırlanmasında yardımcı olan Dr. Ayşe Yıldız'a teşekkür ederim.

²⁵ Maddelerin yanındaki köşeli parantez içindeki Romen rakamları, madde başı olan kelimenin metinde geçtiği mısra numarasına işaret eder.

E

Edir [I]: (devr)'den 2. T.Ş. emir kipi.

Efrûz [XXIX]: 2.T.Ş. emir kipi.

Elâ [I]: Başlangıç edatı.

Eşhâ [XXIV] : Leziz. “Bize genç kız busesinden daha lezzetli ve tatlı demek” yani Hz. Muhammed’in her sözü lezzetli olduğu gibi bu sözü de en tatlıdır diye yorumlanmıştır.

Eyyuhe’s-sâkî [I]: Sakiyi tembih için kullanılan sıfatın zamme harfi.

H

Hâhî [XXI]: Hâhiden fiilinin 2.T.Ş. Geniş zaman çekimi.

Heme [XVII]: Aşırılık, çokluk bildirir.

Huzûrî [XXI]: Yâ-y-ı vahdet (teklük bildiren ye). Ebedi huzur, ahirette olur. Ancak, dünya ehline nazaran bu huzursuzluk âleminde Allah yolunun yolcularının huzuru aşikârdır. Çünkü dünya ehli, Allah’ın dışındaki şeylerin hallerine aldanmış olduğu için çeşit çeşit elemelerle huzursuzdur.

İ

İmhalhâ [XXII]: İhmal, 2.T.Ş. emir, hâ tembih edatı.

K

Kabl [XXIV]: Buse

Ke’sen [I]: Halk arasında kâse olarak telaffuz edilen kelime. Fakat burada, şarap kabı olup kadeh anlamındadır. Kâse, kadeh ve cam olarak da kullanılabilir. Kadeh, zamana, cam, kâinata ve arifin kalbine ve sâlikin hallerine delalet eder.

Kıble [XXIV]: Buse

Ki [I]: Bağlama edatı.

L

Lenâ [XXIV]: Bize

M

Mahmilhâ [VIII]: Yükler. Yüklerden kasıt, güzel ameller ve beğenilen bilgi ve ahlak olgunluğudur.

Mând [XVIII]: Geniş zaman fiil çekimi.

Menzilhâ [VI]: Meyhâne, ‘âlem-i melekût (ilahi kudret).

Menzil-i cânân [VII]: ‘Âlem-i fenâdan kinayedir.

Merâ [VII]: Mîm, 1. T.Ş. zamiri. Râ burada akuzatif (nesne) fonksiyonundadır.

Meşev [XXI]: Olumsuz emir.

Metâ [XXII]: ma harf-i zâid, anlamı kuvvetlendirmek için kullanılmıştır.

Mevc-i gird-âb [XV]: Aşkın uçsuz bucaksız denizi içinde vücut gemisine nefisle mücadele dalgalarının çarpması ortaya çıktıkça tahammülün ortadan kalkacağı korkusuyla darmadağın ve perişan bir halde devamlı kalma korkusundan kinayedir.

Mey [V]: Arifin kalbine cam (kadeh) denilir. Kimi zaman da meyden kasıt, gerçek bir tecellidir. **Mey** [XVII] : Şaraptan kasıt, ruhani zevk, Tanrı'nın tecellisi ve Tanrının aşk ve şevkidir.

Mey-hâne [XLIII]: Melekler ve ruhlar âlemidir.

Mutrib [XXX]: İsm-i fâildir.

N

Nāfe [III]: Göbek. Hint ve Çin diyarında olan ahuların göbeğindeki misk.

Nemūd [II]: Geçmiş zamanda fiil çekimi. Vaki oldu, oldu anlamındadır.

Nūr-ı bâde [XXIX]: Nur'un bâde'yle bağlantısı, ilahi aşkın salikin gönlüne doğması, olması ve artmasından kinayedir.

P

Pîr-i mugân [V]: Meyhanenin piri.

R

Rengin [V] : Renginde yâ, nispet; nun, tekit ifadesidir.

Resm [VI]: Âdet

Rûy [XXVIII]: Yanaktan kasıt, tanrının güzelliğinin zuhur ettiği yer ve sıfatlarının görünmesidir. Allah'ın cemalinin nurunun âşığı olan kişi her nereye baksa eserde eser sahibine deliller görerek onda Tanrının kudretinden ve sıfatlarından izler bulur bu da onun kalbine busedir.

S

Sabâ [III]: Güneşin doğduğu vakit, seher zamanı esen rüzgâr.

Sâkî [I]: Allah sevgisinin tecellisinden kinayedir, kimi zaman tarikat rehberi anlamında da kullanılır. **Sâkî** [XXIX] Allah sevgisinin tecellisinden kinayedir, burada Allah sevgisinin tecellisi ve aşk yolunun yakıcılığının göstergesi olarak pîr-i kâminden kinaye şeklinde kullanılmıştır.

sâzend [XVIII]: 3.Ç. Ş. Geniş zaman çekimi.

sebük-bārân-ı sâhilhâ [XVI]: Kurtuluş sahilinde sevgilinin vuslatından ayrılma korkusu olmayan gönül sahiplerinden kinayedir.

Seccâde [V]: Görünen kisvenin değişmesini ima eder.

Sûfî [XXIII]: Sûfiden kasıt, Hz. Muhammet'tir. Şaraba, ümmü'l-habâ'is (kötülüklerin anası) diyen de odur. Bu durumun öznesi Hz. Muhammed, nesnesi de şaraptır.

Ş

Şeb-i hicrân: Karanlık.

Şeb-i tarîk [XV]: Karanlık gece. Gerçek sevgilinin kulluğu ile onun geceleri uyanık olan, ondan ayrı kaldıkları için ağlayıp inleyen saliklerine, kuluna yaptığı manevi muameledir, bu durum feyz zamanlarıdır.

T

Tâb-ı zülf [IV]: Sırları gizli tutmaktan kinayedir. Özündeki anlamı, Gerçek vuslat tecellisi kokusunun can dimağına ulaşması olmalıdır. Hakikatlerin başlangıç bilgisinde sırları gizli tutmaya mazhar olma korkusu Tanrı'nın celal sıfatından hakikatler kokusuna olgunlaştırıcı bekleyişten gönül evine çok kanlar düştü.

Târ [XV]: Saç ve iplik teli anlamlarına da gelir. Ancak bu şekilde kullanılınca kastedilen karanlıktır.

Tarîk [XV]: gaflet gecesi.

Tehevvi [XXII]: 2.T.Ş geniş zaman çekimi. Burada, sevgi, muhabbet anlamındadır.

Telak [XXII]: Mülâkat fiilinin 2. T.Ş. geniş zaman çekimi.

Telh [XXIII]: Acı. Telhten kasıt, aşk yolunda çekilen sıkıntı ve eziyetlerdir. Her ne kadar Hakk'ı isteyen kişi, Allah yolunda mücadeleye rıza göstermişse de insan olmanın gereği eziyet ve sıkıntı kişiye acı gelir.

Telhveş [XXIII]: Şaraptan kinayedir.

Turra [III]: Saç, zülûf.

U-Ü

Uftâd [II]: Geçmiş zamanda fiil çekimi. Düşmek anlamındadır.

Ummu'l-habâ'is [XXIII]: Şarabın hallerinden kinayedir.

Ümm [XXIII]: Anne.

V-Y

Veş [XXIII]: Benzetme edatı, gibi anlamında

Yâ [I]: Seslenme edatı.

Z

Z'ân [III]: İşaret sıfatı.

Zi-mülk [XXXI]: Âlem-i şehâdet.

Zi-tâb [IV]: Tâbiden mastarından. Pertev u tâkat (aydınlık ve güç) bu kelime ki pîç u pîç-tâb dirler. Zülf-i pîç (Kıvrımlı saç) arifler arasında hakikatlerin temel, başlangıç bilgisine ve Tanrı'nın celâl sıfatlarına işaret eder.